Digitized by Google

Digitized by Google

OBIČAJI

KOD

MORLAKAH U DALMACII

SAKUPIO I IZDAO

S. LJUBIĆ.

U ZADRU

SLOVOTISKARNICI BRATJA BATTARA

1846.

Digitized by Google

Y 16410

Ut cumque sit gratum et acceptum habeant a me cives nostri qualecumque legatum, bono suo destinatum et valeant.

Ric. Mead.

355569

Digitized by Google

MOJOJ MAJCI

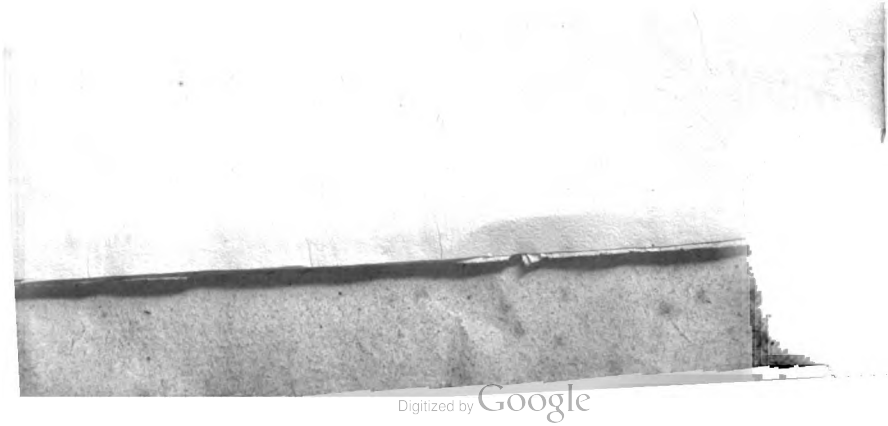

Digitized by Google

Digitized by Google

OBIČAJI

KOD

MORLAKAH U DALMACII

Kada će Bože, dospiti ovo ćoravo i neopako slědjenje za tudjim običajim? Slavjani budimo, bratjo, najprie, ovo neka nam bude tělo naše, a druge stvari neka nam dodju izvana kano svarena hrana, od koje se što je najbolje s kervjom miša, a suvišak ne ostaje da ju šteti. **Tommaseo.**

PREDGOVOR.

Promotranje običajah jednog naroda postavlja čověka na put, s kim mora se uvesti i proměnuti kroz njegova najnuternjia skrovišta, i vodi ga još na udorazbiranje istoga redom iz svake strane. I na koj način bolje od jednoga naroda začeti namiso za prisuditi ga, nego smatrajuć njegove običaje? Ovi pokažuju javno njegovo dětinstvo i njegov naprědak k izobraženju, i ikonopisaju ga, kakono jest doisto, u njegovome redu naravoslovnome, razumnome i ćudorednome. Ako paka od kogagodi odasvuda iskušani su, i iz strane dobra i zla njihovoga bilježani, koju prudnost nemogu onim uploditi, koji uzderžuju ih? Pomno naznačenje i iskušanje njih, prikazano u knjigah, baš nemore biti uzrok od uzderženja, ako su u izcezнutju, od izdignutja, ako su u

Digitized by Google

stanju oslabjenja, i od najveće sjajnosti, ako su u prolětju? I nemore pomnivo razmišljanje običajah jednoga puka biti s nekim načinom i prudno inim narodim? Nu napokon iz različnih njihovih novinah ne izvire još velika naslada? I ove misli potaknule su slabu moju pamet, da opisa običaje Morlakah, kako istinom su, ili dobre ili zle, budući da onaj, koj se primio podati na světlo ono što reši jedan grad ili puk ili narod, dužan je još doisto prikazati dvojnivo i ono što ga grubi, za da tako videći zlo, od njega ostavi se, i ako hoće, da se upravi k napredovanju novog izobraženja; drugačie bolje bilo bi da muči. I to veće iskat ću reći istinu, budući da uvela se medju nama i inostrancim navlastito namiso zlo začeta od ovoga puka, t. j. da Morlaki su trag ljudski žeštok, nemiran, bezpametan, neblag i podoban za izveršiti kojemudrago zločinstvo; i zato pripovědaju se od njih najtežje prikorednosti ubojstva, užeženjah i usilnostih. Što misleći samo čini dertati od straha svakoga, koi želi putovati kroz njihove kraine [1]). Ali za upravo reći takva pečanja malo da ne poništo puku sa-

[1]) Ugledaj samo knjigu pod naslovom *Galleria Universale di tutti i popoli* (strana 6. svezak 89, list. 433), i lasno opaziti moraš veliki broj nečastivih pogrěšakah punom rukom amo tamo razsipanih. Medju inim stvarim neredno štije se „I dalmati si confondono cogli Uscocchi e per

Digitized by Google

dašnjeg vrěmena mogu se nadmetnuti; i baš ako je kad tako, davat se ima krivinu nekim osobam a ne općenitoj žeštokoj ćudi naroda. U ovomu dělu slědit ću stupaje izversnih spisateljah, navlastito A. Fortis-a (*putovanje po Dalmacii*) stavljajući iz strane ono, što ovaj nerodno i zločesno izvodio, něke stvari pa stisnujući u kratko, a mnoga druga nadodajući, koja se u njegovoj knjizi ne nalaze; i ovo sve da bude za slavu slavnoga Slavjanskoga naroda, od koga i Morlaki su ne mala i lěpa granica. Napokon opomenuti imam moga blagorodnog stioca, da něki od ovih običajah tu skoro bihu postavljeni u zabit, a neki paka nahode se kod katolikah, a něki još samo kod rišćanah.

---

l'indole loro feroce e per l'inclinazione al depredare. Essendo stati sotto il dominio veneto hanno maggior tema de' castighi che i Licani. Non seppero però i montanari dimenticarsi della loro indipendenza. " I malo poslě „ le donne delle montagne non escono mai di casa se non armate di un pugnale o di un tremendo coltello (ako ni to kudjelja!!!), per guardarsi da ogni sinistro accidente. " Evo koliko i u dan današnji more bezumno čeljade podati na světlo. Nu tu skoro jako i lěpo odgovori vrědni naš i vatreni domorodac A. Fenzi (Oglas. Zad. br. 99. 101).

Digitized by Google

ISTOČANJE MORLAKAH.

I.

Istočanje Morlakah sada po Dalmacii naseljenih sastaje u merklini srednjih vikovah, zajedno s onezim od mnogih pukovah onoga doba, njim sličnih u običajih i u govorenju, i baš tako, da mogu uzeti se za jedan sami narod obilno razprosranjen od Jadranskog tja do Smerznutoga mora. Nasernutje različnih kolinah, koja pod imenom Šitah, Djetah, Gotah, Hunah, Slavjanah, Hervatah, Avarah i Vandalah s množinom priklopili su sve rimske deržave a navlastito Iliriu u vrime ukinutja zapadnog cesarstva, moglo je priko reda smutiti rodoslovja narodah, koji izprie ovdi stanovahu, na isti način, more biti, mnogo prie dovedenih. Ostanak Ardieah, Autoriatah i drugih pukovah Ilirskih, koji su u staro vrime pribivali u Dalmacii, i koji nisu bili od mača rimskoga posičeni, bit će bili s nikim dělom poserknuti, a u veći dio poterani il ubijeni od dojdućih.

Tako će bit dakle izceznuo jezik posobiti i ne mali broj običajah najprednjih pribivaocah,

Digitized by Google

i na mĕsto njih bit će ulizao i jezik novi, i novi običaji po sve različni. [1]) I to izvan glasovitih tvorjah primljenih kao izvĕrsnih Linhart-a, Tummana, Balbia, la Sage-a, I. Ritter-a, Cantù-a i t.d. potverdjuju nam različna složenja prikorisna verloga i vatrena domorodca G. Petra Nisitea, a navlastito ona tu skoro podana na svĕtlo u književnom listu s naslovom *La Dalmacia*, gde ovaj s najmogućom oštrinom uma i s pomoću starih i sadašnih zgodopisateljah protresajući običaje starih pribivaocah ove naše zemlje, nazvanih posobito *Iliri*, i one još pukovah posli sešstoga vĕka ovdi

---

[1]) Nije bez prudnosti i ovde opetovati da nĕki književnici, koji s počastivom odlukom stavljaju se na knjigoučenje jezika slavjanskoga, nakanuju se pokazati, da jur od davnih vrĕmenah on biase naričaj starih Ilirah. Ovo njihovo utverdjenje za očitovati, skazanja iznose iz imenoizlazja, i svom jakostju potruduju se sverhu odkrivenja slavjanskih korenah u prednjih rĕčih gradovah, rĕkah, gorah i t. d. u Ilirii. Ali ja cinim, da neću biti vele daleko od istine ako potverdim, da takova imena imaju po slučaju slovinsko zvečanje, kakono još nahodi se u rĕčih: *Myrina*, grad na otoku *Lemnos* (Funk lex); *Myrina*, kolonia u *Etoli* (Erod. 1. 89); *Myrina*, grad u *Tracii* (Enciclop); *Baba* i *Bogudiana*, gradovi u *Africi* (Plin. 5. 2.); *Argina*, grad u Lokridii (Plin. 4. 3.); *Barce* tverdja u *Cirenaici* (Plin. 55); *Barcine*, kolonia u odovudnjoj *Spanji* (Plin. 33); *Buca* tverdja u *Talii* (Plin. 4. 8); *Gele*, puci u Azii (Plin. 6. 16); *Pelina*,

Digitized by Google

naseljenih, t. j. Slavjanah, iz različnosti sasma protivne ovih dvahu narodah pokazuje neprikladno njihovo iztočje i s tim još razluku njihovih jezikah.

Iz ovih pukovah pozvanih imenom *Slavjani*, koji posli šestoga věka naselili su Dalmaciu, izhode upravo Morlaki. To potverdjuje nam jezik njihov slavjanski i njihovi običaji, koji (izvan několiko navadah uzetih iz puka našastoga) do cila priliční su i skladaju se s obikam, koje Prokop i njemu istovrěmeniti zgodopisatelji podaju Slavjanskome narodu. — Ali i naš domorodac

---

tverdja u Tesalii (Plin. 4. 8); *Gora*, ime puka u *Africi* (Plin. 6. 29); Berdo, brig u Ligurii (Encilop.); *Cauca*, grad u Spanji (Funk lex.) Nu jest paka doisto pretrudno viditi, da ove rěči čisto slavjanske u ovih deržavah nahode se, u kojih Slavjani nikada nisu se bili naselili, kad one imale bi se obilnie u Dalmacii utražiti, gdi hoće se da od davnih vrěmenah običan biaše slavjanski jezik. I ovde nitko ne mora reći, da nemalo ih se nahodi, jere medju utraženim nijedna nije pravo slavjanska, nu u svih treba je oteti ili prominiti kojegod slovo, iliti cělovitu slovku za učiniti je slavjansku. Na jednu priliku: hoće se, da ime *Pleuratus* jest izkvarenje imena *Vlerad* ali kako to, da rěč *Vlerad* može biti koren rěči *Pleuratus*, kad imamo *Pleura* ime djačko izvedeno iz gerčkoga jezika; Pleuron, grad u Etolii (Funk lex); i *Pleuron* sin Etola (F. L.). Potle se hoće, da ime *Agron* izhodi iz rěči *grom*: ali nahodimo Agron pervi od Era-

Digitized by Google

privrědni gosp. I. Katalinić u opomenah njegovih od dogadjajah u Dalmacii poslě oborenja skupnovladanja Mletačkoga (str. 16) veli da ime Morlakah pervo u rukopiših věka četernadestog nahodi se. Ovi slavjanski narod, izhodeći iz deržavah kod cernog mora i prihodeći Bulgariu i

---

klidah i kralj serdianski (Erod. 1. 7.) Hoće se još da ime *Teuta* izlai iz rěči *teta*, ali stari spisatelji pokažuju, da *Teuta* biaše grad u *Elidi* (Hoffm. Lex.) *Teutas*, rika u *Peloponezu*; *Teut*, bog Jejubaški; *Teutes*, bog Galah; *Teuto* pervoroditelj Germanah (Funk lex.) i najpokonje *Triteuta*, druga ljubovca Agrona. Kako daklem ova blagoslovljena rěč *teta* mogla je podati istočanje tolicim imenim, koji se pristoju pucim cić dobi, podnebja, običajah i jezikah prirazličnim? I za prem dobro poznati, koliko neredno i ludomnivo je ovo uvećanje, stvar prudna je napomenuti, da po iztraženjih nikih imenoučiteljah rěč *Triteuta* izhodi iz rěči *Triteta* i tako zlamenuje *trećice teta*. Nu da imena toliko ludasta davala su se čedom istom rodjenim ja ostavljam radovoljno da tako cinu Dolci, Katančić i t. d. bistroćudni mudarci. Meni je zadosta moć reći, da ovakove rěči nisu Slavjanske jere Slavjani u krainah, kojim one dopadaju, nisu nigda bili se naselili. Prilična smotrenja još mogu se učiniti sverhu rěčih *Parium*, *Raeteum*, *Sigeum*, *Lectum*, *Troja* i ost. koje su razkinute i silom iztegnute iz slavjanskih korenah *Tor*, *Rat*, *Sidje*, *Lekt*, *Troica* i ost. Napokon nije izvanredno opetovati još i ovdi proti Fortisu (Putov. po Dalm. St. 1. l. 45), da medju 3000 rěčim dopadajućim nadpise iskopane u Dalmacii

Digitized by Google

Bosnu, u vrême Ercega Hervorje malo po malo nastanio se u Dalmacii na istočnoj strani, te potle to veće uzmnožavao se, koliko veće i strašnie Turci harahu po Bosni i prid sobom têrahu nje pribivaoce dělom Morlake.

---

i sakupljene od zgor pohvaljenoga Gosp. P. Nisitea, ne nahodi se ni jedna, koja nosi koren slavjanski, nu treba je opomenuti, da nadpisi poderžaju imena baš kakono se izglasivahu u staro doba, kad drugde knjige nam ih daju kljasta i iskvarena po bezumnosti rukopisacah. Niti stalo mi je ako kogod pristavi mi svědočanje nadpisah sakupljenih od *Prudentia Narentina* (De Regno Bosniae ejusque interitu narratio historica. Accedit de Naronensis urbe ac civitate pars altera Venetiis 1781.) zašto prem dobro poznata je kod književnog skupnovladanja njegova himbenost. Ovaj spisatelj toliko bio je bezobrazan, da je mogao složiti veli broj nadpisah slavianskim imenima, i pridati ih na světlo kao istinitih (V. Saggio Storico Statistico-medico sopra l' antica città di Narona di Fran. Lanza Bologna 1842.)

Digitized by Google

IMENOIZLAZJE RĚČI MORLAK.

II.

Mnoga i različna izjasnjenja imena *Morlak*, bila su na světlo prikazana od domorodnih i inostranskih spisateljah. Fortis isti omisli se, da nazvanje *Moro-Vlassi* zlamenuje, „ *moćni došli kod mora.* “ Lucio pak s Freschot-om potverdjuje, da *Moro-Vlassi* ili *Moro-Vlaki* tomačiti se ima „ *cerni-latini* “ prem da u slavjanskome jeziku rěč *moro* ne odgovara *rěči cern*, i prem da Morlaki ništa manje bili su od Talianah. Nadomeće još Lucio, da *Vlasi* il *Vlaki* ili *Valaki* jest isto, t. j. da *Vlasi* bili su trag *Valakah*, i da kako Valaki s većim dělom rodom izhodili su iz rimskoga puka i govorili su djački jezik, tako još i Morlaki uprav rodom izhodili su iz istoga. Ali neskladnii još imenoizhod od ove rěči čitali smo nie vele vrěmena u 30 svezku zgodopisja Austrianskog cesarstva od Gosp. Dru Hermana. Meynerta, i evo ga: „ Oni Mongoli, koji su u Dalmacii zaostali, postadoše jezgrom Morlakah i prozvaše se po gizdavu imenu velikoga Ulusesa iliti vladajućeg stabla (Mechr Ulus) Mor-Vlasi, kako se i dan današnji Morlaki okolo Zadra čisto mongolsko obličje pokazuju. “ I ovdi prem drago mi je izvesti odgovor, koi dade mu verli Gosp. Preradović u *Zori Dalmatinskoj* prošaste godine, gdě ovaj isti izvodi imenoizlazje

Digitized by Google

reči *Morlak*, i mudro, kao mislim. On veli: „ da bi ste vi gospodine slavjanski koji jezik znali ... vami ne bi trebalo iz dalekog mongolskog jezika ime Morlakah izvlačiti, i neznanca u bludnju zavedjati, vi biste u blizom slavianskom jeziku izjasnjenje toga imena našli, bi se osvedočili, da Morlaki neće drugo reći nego Morski Vlahi ili Morski Taliani (Meer - Italiener) od inih narodah tako nazvanih, budući su priko Jadranskog mora .... veliko obćenje s Taliancima imali, akoprem su iz čistog korena slavjanskog proiznikli, i t. d. " Iz ove različnosti izjasnjenjah ovog imena sve to veće uzjačuje se moj presud, koga izvodio sam u *Zori Dalmatinskoj* (br. 23. g. 1845), t. j. da je prem ono vrěme izgubljeno, koje u utraženju imenoizhodah prihodi se, da ovi baš ne potverdjuju ništa, i da još miso njihovih ljubovnikah s takvim sankima napunjivaju, da mogu pomaniti ih, i činiti ih zabluditi u najdivjih neskladnostih. Za to upravo rekao je glasoviti vitez V. Monti (*Prop. T. 2. p. 1.*) „ in questa indagine (imenoizhodah) non vuolsi guardare con sottigliezza e sistema, per non dare nelle ridicole stranezze del sig. Denina o nelle pazzie del Menagio, che fa venire violino da Nabuccodonosor. " I tako još vitez Mustoxidi (Prines. Erod. knj. 4. b. 91) „ Per ciò che spetta all' etimologia, sarà ben di non correre dietro alle non sò se ingegnose o strane conget-

Digitized by Google

ture dei moderni eruditi. " Verli gospod. Karlo Strazza javno svědoči (Am. del Cat. 1844) da već odavna učitelji izhoda od imenah věrovanje izgubili su.

ĆUDOREDNE KRĚPOSTI MORLAKAH.

III.

Nije našeg puka ruho čisto i tanano, ali mu je duša slobodna i u prostoti jaka. **Tom.**

Ako se motri Morlak iz strane ćudorednosti, doisto more se reći, da je onaj mnogo veće ćudoredan od ljudih, koji pribivaju kod mora. Evo ti kao u zercalo njegov živopis, koga složio verli Gospodin A. Fenzi „ generosità d'indole, favore d'ingegno, gagliardia di tempra, chinevolezza alla prodigalità, umile ed un forte sentire, formano il carattere del vero Dalmata " a Morlak jest upravo Dalmatinac. Njegove krěposti paka ovako slavio je Gosp. B. na strani 155 književnog lista *La Dalmazia*: „ L'abitatore della campagna, che alla svegliatezza dell'ingegno accoppia bella taglia, robustezza e forza, come nell' abbondanza de' viveri talvolta e spezialmente nelle gozzoviglie d' occasione, mette a prova tutte le forze digestive del suo stomaco, nella penuria, è atto a sopportare la fame e la sete, a resistere alle più dure fatiche, al più

Digitized by Google

lungo cammino, e giunge a vita longeva, presenta in questi caratteri tutte le doti, che lo qualificano a divenir laborioso, assiduo e frugale, ed a far molto pel prosperamento del suolo. "

I doisto neverka, pouzdanje i čast ovoga ljudstva javno toliko u njegovome dilu svakdanjem života, koliko još u pogodbah prikažuje se. Ništa ne manje u poljskoj prostoći sivaju zrake uma, tako da ih pokazuju velekrat priopaznih. I navlastito ova njihova hitropametnos čini se viditi, kad ili odvjetovaju pravdu, il zvani su prid sudcem, gdino vele puta s besidama, sebi zdravlje i slavu i općinsku pohvalu dobivaju.

Izvan toga Morlak, rodjen gostoljub i plemenit otvara svoju siromačku kuću inostrancu i putniku, i svom moću išće, da ga kao more bolje posluži, nikako pitavši plaću, i velekrat odmetnuvši koju mu drago zaminu. Dosta da ponizno ti častiš Morlaka, a onaj tebi svakaku blagostivost prikazati će, i sa svim sercem podati će njegovo prijateljstvo. Gostionstvo jest kod ovog puka krěpost ne samo bogatca ali i siromaha. Ako ti bogatac zgotovi janje ili škopca pečenoga, siromah kokotića pripravlja ti, ili mlěka, satah meda, il što drugo. Ovo plemenstvo ne samo s tudjima pokazuje, ali baš svim onima, koji trebuju. I to očitnie potverduju oni, koji putuju po njihovoj kraini cić književnog věžbanja, a navlastito A. Fortis, koi na strani 55.

Digitized by Google

njegovog putovanja po Dalmacii ovako piše: „ Ja neću zaboravit dokle dudem živ dvorno-primljenje i serčano goštenje, s kim počastio me vojvoda Pervan iz Kokorića. I to samo dopalo me, zašto biah priatelj jedne obitili njegovih priateljah. On posla meni haljinah i vodacah u sretanje, nadari me svakom priizversnostju domorodnog gostionstva u ono malo danah, u kojih ja stadoh u onih mistih; činio da me vodi njegov sin i njegova čeljad do njivah Neretve, koje su dan hoda na daleče od njegove kuće, i podade mi brašna odviše, bez da ni pineza za sve ovo potratim. Potle neg sam se od kuće moga gostitelja odilio, domaćin i sva njegova obitil s očima slidila me, niti se kući vrati, doklem nisam joj išo od pogleda. Ovo ljubezno diljenje u moje serce uzbudi ganutje, koje nikad izkušjah prie, niti često po Taliju putovajući izkušati uhvam. Ponio sam sobom sliku ovog plemenitoga covika, i to navlastito za nasladiti se, prigledavši ga tako još iz daleka, prem da more i planine diliše nas, kako još za moć poderžati začetak savišnosti naroda u haljinah njegovih poglavicah. [1]) “

[1]) Od ovog puka evo što veli slavni Menin (Il cost. di tutte le naz. p. 728: „ Lo straniero che visita lo slavo nella sua abitazione resta sorpreso di vedervi mantenuta sì bene l' antica semplicità. La sincerità con cui parla, l' illimitata

Digitized by Google

Kad jedan Morlak putuje i ide prinoćiti u kući njegovog gosta ili rodjaka, divojka najstaria obetili it nevista skoro dovedena, ako se nahodi, primlja ga, poljubivši ga kad slazi iz konja ili kad ulize u kuću. Putnik inostranac nema te sréće divojačke; nu baš protivno one mu se kriju navlastito ako su mlajahne, i zatvaraju se u sobah. I zato lasno mora se viditi, da pravednost i naravska sloboda pastirskih věkovah uzderži se još medju Morlakim, oli najmanje velebrojni stupaji ostaju. Čisto serčanstvo ćućenja nije poderžano od obzira, i od sebe daje izvanja priočita zlamena bez inosti od okolišah. Lipa Morlakinja domorodnog čovika kad nadje po putu, lice ljubezno celiva mu, bez da nikako pomisli na himbu. Ja sam vidio, veli Fortis, mnogo ženah, divojkah, mladićah, staracah iz različnih selah na izmenu medju sobom celivati se, kako u dne svetačnje na prostore od cerkvah dohodili su. Činilo mi se, da ona čeljad sva biaše od jedne same obitili. Isto na gradska tergovišta čine, kad godišne plode dohode prodavati.

---

fede che accorda, l'ospitalità che esercita anche in mezzo alla povertà, incredibilmente commuovono e costringono il viaggiatore ad affezionarglisi. Queste virtù non sono figlie dell'attuale civiltà, lo slavo esercitolle nel medio evo senza sospetto e diffidenza. "

Digitized by Google

Razmišljati pa ima se, da Morlakinje deržu se čiste dok su za odati se, al netom ustanile su se, sveršeno zapuštuju se. Domaćja pomnos nije ikako poznata kod Morlakah. Oni rasiplju kadgod u teku jedne nedilje danah sve ono što bi ih moglo pohraniti za mnogo misecah, i to samo nek se prigoda za razasuti prikaže. U vrime pirovanja, u dan blagdani sveca braniteljа obitili, u čas dohodjenja rodjakah i priateljah i tako u kojojmudragoj zgodi veselja oni jidu i piju netriezno. [1]) Ali ništa ne manje pomnivi su u služenju stvarih, koje imaju im biti zadosta za pohraniti se kroz verljivostju godišnih dobah. Njihova blagovernost običajno jest priizversna, kad nemogućstvo svakako ne opire se. U svakoj kući toliko bogata koliko siromaha iste bivaju domovne kriposti.

Starešina kućni vlada i upravlja kućom i svim imanjem; on naredjuje ditiće i momčad kuda će koji ići, i šta će koji raditi; on prodaje (s dogovorom kućanah) što je na prodaju, i kupuje što treba kupiti; on deržи kesu od novacah i brine se kako će platiti cesarinu. Kad se mole Bogu, on počimlje i sveršuje. Kad ima kakvih gostiuh

[1]) Kad koji hoće da pije, onda nazdravi onome, što će da pije poslie njega (zašto piju jednom čašom), t. j. reče mu *spasuj se*, ili *spas' Bog*; a onaj odgovori: *na spasenje Isusovo*, ili *zdrav budi*. — Zdrav Osmane, ako ti ostane.

Digitized by Google

u kući, starešina se sam s njimi razgovara, i on s njima i večera. U velikih kućah gdi ima mlogo čeljadi, najprie postave starešini i gostima (u takvih kućah slabo koji dan nema gostiuh) na jednoj terpezi, a na drugoj ditićima i momčadma, koja rade u polju, pa onda večeraju žene i dica. Starešina nije svagda najstarii godinama u kući. Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), ako će biti i najmladji. Ako se dogodi da koji starešina ne upravlja dobro kućom, onda kućani izberu drugoga.

PRIATELJSTVA I NEPRIATELJSTA.

IV.

Priateljstvo kod Morlakah jest stanovito. Oni su ga učinili malo da ne kao poglavak bogoslovja, i ovaj sveti zavezaj stisniva se prid oltarom. Slavjanski običajnik ima posobno blagoslovljenje za stisnuti blagdano dva priatelja ili dvi priateljice prid očigled svega puka.

Netom dva odlučili su se pobratimiti, otidu zajedno k svesteniku, i onde věkoviti vez medju njihovim sercim stiskaju, obećajući jedan drugomu na izminu imanja i kerv istu užertvovati, da

Digitized by Google

izbavi iz nesrěćah pobratima kad bi po nezgodi u to stanje upao. Sveti običaj mnogo sličan obsluženju cerkovnomu S. Ženidbe, pjevka od pozvanja Duha Svetoga i slavni blagoslov mnokrat složen s pivanjem, s udaranjem uz gusle, s gozbom, s plesanjem i s pucanjem pušakah, jesu biležgi, koji razlikuju ovu izversnu svetkovinu. Rati, navaljenja različnih pukovah, kervave osvete u drugo vrěme činjahu ovi sveti savez malo da ne potribiti. I doisto u ovome nahodim uzrok od toliko junačkih dělah, koja priveliku čast slavjanskom narodu dobila su, zašto nema čovične stvari, koja veće nas diže iz zemlje i približiva k nebu od pravog priateljstva, ako to baš more se zvati čovična stvar! [1]) Radost, koja reši lice pobratimah posli neg stisnuli su tu svetu zavezu, čini da se vidi, kolika mekoputnost ćućenja more klicati u priprostih dušah. Ljudi tako stavno sjedinjeni zovu se *Pobratimi*, a žene il divojke *Posestrime*. Sada nije već u običaj ta zaveza medju čovikom i ženom. Deržanja priateljah tako sastavljenih jesu: da imadu jedan drugoga u svakoj potrebi i u pogibelih podpomagati, obieh zajedno bezakonja osvetiti i t. d. Kod njih u običaj je tisnuti tako kan priateljstva, da stavljaju se velekrat na sreću i na pogibil od života za pobratima,

[1]) Ugledaj moj prevod člana glasovitog. F. Dall' Ongara sverhu priateljstva (str. 118 Zore).

Digitized by Google

ni malobrojne su prilike takvih svetilištah, prem da ne čini se za ovim pobratima toliko žamora, koliko za davnim Piladima. Ako bi se kad zgodilo, da medju pobratim nesklad postao bi, sva kraina na okolo o tomu uzgovorila bi se kao od novine prem zloizgledne, i baš to dogadja se kadgod i danaska s dreseljem starih Morlakah, koji hoće, da uzrok od izopačenja jest mišalina njihovih domorodacah s Talianima. I baš vino i rakia, s kima zlo služiti se počimlje ovaj narod svakdano, rajaju velekrat nesklad i prigorka žalosna prikazanja.

Ako priateljstva Morlakah ne do sad izopačenih stalna su i sveta, nepriateljstva paka su malo da ne vazda negasiva, ili barem mnogo teško ugasuju se. Ona prohode od otca u sinih, i matere iste ne postaju spominjati sinovim još mlajahnim dužnost, koju imaju osvetiti otca, ako zlom srećom bi ubijen, i mnokrat okervavenu košulju i tako još oružje pokazati im. Osveta tako je utemeljena u sercih ovoga naroda, da i sad imao bi se potruditi župnik za korenom izguliti je. Morlak naravno vodjen jest na dobro svoga iskernjega; on priharan je još najmanjim blagodarnostim: nu jao onomu, koi zlo učinio mu, il krivo. Osveta i pravda kod ovog puka istom začetku odgovaraju, koj jest doisto pervašnji, i česta je u ustih njihovih poslovica: ko se ne osveti, on se ne posveti. Čovik od naj-

Digitized by Google

sladje čudi jest podoban od najdivje osvete, misleći vazda da čini svoju dužnost, i tako nadstavljajući ovo budalasto namišljanje himbene časti verh očkvernosti najsvetiih zakonah i verh pedepsah, kojim ide na susret s namišljenom odlukom.

Na običaju u vrème Mletačke vlade uboica jednog Morlaka, komu je velika rodbina, dužan je bio bižati od mista do mista krinći se iza puno litah. Ako onaj bi mnogo domišljat, i tako srećan, da iztraženju njegovih progonstvah ubigne, i ako je s kojim dilom iskupio pinezah, prošćenje i mir posli nikoliko vrimena isprositi išće. Ali za načiniti pogodjaj, pita prie i slobodno došastje dobiva, koje virno uzderža mu se. Onaj pa nadje srednikah, koji u isti dan čine doći na jedno misto obe suprotivne rodbine. Krivac, po predgovoru, uveden jest u misto zbora, prismucajući se po zemlju na četiri noge, i deržeći obisenu za vrat pušku, samopalo ili nož, s kim ubojstvo sveršio. U što on stoji tako poniżno, rodjak ili nekoliko njih uzgovaraju pohvalu ubienoga, koja velekrat ih na osvetu uzbudja, i život isti na pogibel stavlja. Običaj gdigodi bio je, da uvrědjeni s prětnjom k gerlu približu pušku ili mač, i posli mnogo oprečenja napokon pristaju na primljenju pinezah kervi prolite odkupljajućih. Za načiniti takovi mir ni se htilo puno kod Morlakah. Na sverhu od toga običaja deržì se gorba

od pirovanja, gdino koliko ko hoće jide na trošak uboice.

Ništa ne manje kervnica kadgod dohodi od već puno kervniku, ali nije biližena. U Turskoj, kao veli slavni Vuk Stefanović, jest kerv 1000 grošah, u Serblji 1001. Kervnicu ne plaća samo onaj, koi je učinio, nego sve ono selo (a kašto i više obližnjih selah zajedno), gdi je kerv učinjena. Kervnica se ne plaća samo kad čovik ubije čovika, nego i kad čovik umre na putu od zime, kad se utopi u vodu, kad padne s derveta ili s konja te slomi vrat; ili oda šta mu drago on umro, samo kad ga nadju na putu.

OTMICA.

V.

Lipo ti nam opisuje otmicu Vuk Stefanović, i kao u Serblji zgadja se, isto i u Vlaškoj. Mlada momčad rado ide u otmicu, i često nude jedan drugoga s besidom: „Ajde more da ti otmemo tu ili onu divojku.“ U otmicu ide se s oružjem kakogodj na vojsku. Kašto otmicari dovrebaju divojku kod stoke, ili kad podje na vodu, pa je uvate i odvedu a kašto udare na kuću obnoć (kao ajduci), pa obiju kuću i svežu divojačkoga

Digitized by Google

otca i braću, dok nadju divojku i odvedu. Kašto divojačka braća i rodjaci s otmicárima pobiju se i bude mesa dosta. Otmicari ne smiju lasno da udare na kuću, gdi znadu da ima mnogo roda u divojke, a osobito gdi je selo složno: zašto i seljaci, kako stanu puške pucati i učini se buna, popadne svaki svoju pušku, pa terču u pomoć. Svemu je selu sramota, kad se iz sela otme divojka, a otmicarima još veća, kad se vrate jalovi. Kad otmicari ugrabe divojku, onda je već neće ostaviti, makar svi izginuli; ako ti se divojka stane zatezati i neče da ide, onda je vuku za kose i deru štapom kao vola o kupusu. Otmicari ne smiju ići s divojkom momačkoj kući; zašto podju ka što seljaći, s rodom divojačkim, za njima u poćeru; nego je odvedu u šumu, i tamo je venčaju u kakvoj hižici (pudarskoj ili pastirskoj) ili gdi oko bukvića. Župnik ili pop mora venčati ako mu se i neće: zašto hoće da ga biju. Kad dodje poćera u selo, onda ovi, od kud su otmicari, izidju preda njih lipim načinom i grade mir. Ako se tako pomire, dobro; ako ti rod děvojački ode sudcu na tužbu, onda moraju doći i otmicari s divojkom. Kad ugleda mati divojku, ona se stane busati rukama u persi i jaukati „kuku mene, evo roba moga.“ Kad počme sudac suditi, najprie pita divojku: ili je sila, ili draga volja? ako reče divojka, da je sila, i da ona neće s onim momkom živiti na danas ni sutra, makar je svu isje-

Digitized by Google

kli na komade, onda zlo po otmicare: moraju plaćati globu. Ako ti divojka reče (kao što ponajviše biva): nije sila, već draga volja: ja ću za njim i u goru i u vodu, onda otmicari dadu štogod sudcu, pa se pomire s divojačkim rodom, i odvedu divojku kući, te čine svadbu.

Najviše se dogodi te otimaju divojke, kad momak zaproši divojku, pa mu je ne dadu; a kašte je i ne prose (kad znadu da je neće dati) nego upravo otidu i otmu, a momak nije ni vidio. Divojke otimaju ponajviše momčad, koja nemaju roditelja, ili ako i imaju, a oni i ne slušaju, nego se skiću kojekuda; a za poštena momka i od poštena roda slabo će kad oteti divojku, niti će takovi momak otići u otmicu.

Nu nije izvanredno ovde izvesti dogodjaj otmičarski, te ne samo da prikažem u obće ludost i krivinu onih, koji otimaju divojke, ali i za opomenuti seljake naše, da se odveržu toga posla pa da se na bolji put uprave, budući da prigorke ih čekaju pedipse duševne i tilesne.

Nije puno godinah, da u jednome selu nahodjaše se jedna gizdava divojka u cvitu od mladosti. Cić nje liposti i kriposti morali su ju prositi u otca ne malo momakah od onoga i od drugih selah okolo stojećih. Nu medju ovim jednoga ona najviše ljubila, koi stanovaše u nabližnjem selu, i budući mu odkrila rane ognjene, s njime pogodi se, da dodje oteti ju na bileža-

Digitized by Google

nu noć, što onaj dragovolno i tverdo obeća joj.

Budući župnik od sela, u komu nahodjaše se momak, dočuo, da na malo danah imadjaše se sveršiti otmica, dozva k sebi otca momka, i njeg istoga, i pokaza imi i istomači cerkovne zakone i kraljevske, t. j. kako cerkva sveta ne prima ni potverdjuje te ženidbe i kako odbaca udilj i těra iz skupštine od pravověrnih ne samo momka, ali i sve svatove i derži ih kao za u věke prokletih (Conc. Trid. ses. 24. c. 6. De ref.) k tomu nadodavši, da i jaka čeka ih peděpsa od tverde tavnice (Cod. civ. §. 56. Cod. dei delitti e dalle gravi trasgressioni di polizia §. 6. 80.) Niti u tomu njihova naglost smiriti se nemogaše, nego oba stidoše iz kuće župnika s odlukom stanovitom sveršiti ono, što im stojaše u sercu utverdjeno. Ali župnik s neobičnom hitrostju pameti stane prigledati iz daleka i prizirati kao mora bolje za priznati vrime, u komu otmica imadjaše zgoditi se, te da mora ustaviti ju ako bude triba i s krepostju vladanja.

U to budući prošlo nikoliko danah, doleti oni čas, koga ženici za života svoga nigda više željahu. Netom dopala noć, te momak bez da nitko znade, kupi svaću i gre po divojku. Sreberno lice noćnoga vodjaka zvizdah sivaše zrake svoje i kao virni družbenik biaše im u putu. Kad eto ih kod kuće divojačke. Nemora se izreći s kojim veseljem dočekivala ih iza dvora sideći i pivajući

Digitized by Google

pjěsni od nje vatrene ljubavi. U to videći ih usta, ide im hitro na susret i s njimi otide. Vraćajući se dakle družba kući momka, dodje na berdo, pod kim u dolini bivaše selo, te tote izbace pušku, kao da bude opovidjenje njihova slavnoga povraćenja kućanima. Istom pol noći biaše tada, i župnik idjaše u postelju, kad eto mu pucanja. Domisli se odma (hitra mu bila pamet), da su to otmicari, te čini da se ustane sluga, i budući napisao knjižnicu, davši mu je, upravlja ga pud grada, govoreći mu, da kao mora prie, poda ju cesarskoj vladi, pa vratjajući se u sobu, ide da spava, a sluga mu odma kao mora beržje uputi se, da dodje prie zore u grad. S tim došli u selo svatovi, prihodeći kuću župnika, te jedan od njih uzme bukliu i na ju nategnuvši se, šalom reče: „ Zdrav don Mijo, nuti lipe divojke, a ti sladko spavaj“ i ide napríd. Netom zora praznu jutros, svatovi kao vrujci vodeni kada sa svih stranah udare, potapaju polja, sela i varoše, pokupe se u kući otmicarovoj, da jidu i pjevaju na zdravlje i veselje ženikovo. Vela li je tote bila treska, i mnogo često izbacenje pušakah, i lipe ti zdravice se ovde začinjahu. Kad medju tim eto ti u tren na kuću nikoliko vojnikah poslanih od vladanja cesarskog da uhite divojku i sve otmicare. Nuti prominjenja prizornoga! Razpustano veselje obrati se u najtežju tugu. Tote svi biahu vezani, te pratjeni u grad, pa zatvoreni u tavnic,

Digitized by Google

gdi hotjenje pravde donapuni se. Koliko obitilih ne osta tada bez starešine? Koje suze nisu se uz to prolile? Koja žalost nije navladala iste otmicare stojeće za nikoliko godinah u tavnici? I doisto bilo od potribe da pravda donapuni se, za tako uztegnuti u napreda onu brižljivost kod seljakah naših u otimanju divojakah. Al evo ovdi župniku načina, po komu mora da diluje kad mu se otmica u župi sverši, pa i izgled seljacima, za da se ostave od toga divjega dila barem cić pedipse duhovne i tilesne, ka ih svakojako čeka.

BOGOŠTOVJE.

VI.

Bogoštovje medju Morlakim stolujuće jest katoličko, komu tisno su uvezani. Cerkovni pastiri, kod kih duševno hajanje stoji, imali bi uzderžati svejer prid oči ove sladke i izversne riči Tommasea „Vi sveštenici, vi imate carstvo dušah, nema na ovoj zemlji mogućnosti nad vašoj... potribiti ste i vi u Dalmacii našoj.., dosta je ljubite, jer ljubav će vas bolje naučiti nego knjige, ljubav će vas nadahnuti s onim skladnim jezikom, koi prie do serca nego do ušiuh dolazi. Neg vam bude priporučen naš materinski jezik, hitar i pun, jak

Digitized by Google

i tihi, mlad jošter, ali silne mladosti i vične. S' onim će te u njemu probuditi svako ćućenje ljudsko... Učite vi najviše što se tiče obradjivanja zemaljah:.. "

Kako Serblji kod Vuka Stef. tako i Morlaki se obično mole Bogu triput na dan, u jutru kad ustanu, u večer kad hoće da večeraju, i poslie večere kad hoće da spavaju. U jutru se mole Bogu kad koji ustane, posli večere kad koji dospie da spava, a prid večeru svi se mole zajedno: muževi (pošto se umiju: zašto se obično svagda prid jelo umivaju po rukama, a po varošima i posli jela, kao i Turci) stanu naprid, a žene i dica za njima, i nijedno ne smije prestati i sjesti, dok starešina ne sverši. Oni se ne mole Bogu jednako, nego što koji zna ono i govori (šapćući: samo starešina može govoriti malo po bolje, da se čuje), i što želi ono i ište, n. p. mati moli Boga za sinove, da joj budu živi, zdravi i srećni; tako sestra ako je opremila brata na vojsku, molj se Bogu, da joj zdravo dodje i t. d. Mnogi ovako počimlju: „ Da se sa strahom pomolimo i poklonimo Gospodinu Bogu i Bogorodici, blagome Isukerstu i časnome Isukerstu ".

U oči nedilje i u oči velikih praznikah zapale voštanu sviću i priljepe za zid, pa uzme starešina vatre i tamjana, te nakadi najprie sviću i sliku, ako imaju, potom se okade svi redom, i mole se Bogu prema svići.

Digitized by Google

Osim toga Morlaki imaju običaj reći: Bože pomozi, i prikerstiti se: kad sjede za tarpezu da jide, kad hoće da ustane iza terpeze (no tada kaže: Bog da pomože i da naspori); kad hoće da leže spavati; kad hoće da uzjaše na konja i kad kine; kad što počimlje raditi, onda samo reče: Bože milostivi, ti pomozi, ili živa Bogorodice ti pomozi, a kad ugovara što da radi, ili da ide kuda, onda reče: ako Bog da, ili ako Bog da zdravlje i t. d.

Morlak stanovito derži cerkvene zakone i isto obslužuje ih. On nemore da ostavi slušanje S. Mise u dan svetačnji, i zato cerkva u taj dob dneva, i kadgod posli podne na večernju, jest svedjer puna. O koliko uz to nebi mogao učiniti dobar župnik, komu su k sercu njegove pastirske dužnosti? Morlak dragovoljno čuje ga kad pripověda, i duboko u sercu stavlja one čudoredne besěde, koje čuje, da prid oči nosi mu duhovni pastir. Odtle izhodi množina poslovicah, kě lipo ove ljude priproste upravljaju k Bogu, i u činjenju hudnih dilah mnokrat zaderžavaju ih. Kad ide izprid cerkve, slimi kapu, prikersti se, i svom dušom moli. Cerkva doisto mu je kao majka, a župnik kao otac u vrěme njegovih nevoljah.

Ali medju Morlakim ima ne mali broj Gerkah, koji, utverdjeni u poluvirstvo, ne živu u skladi, kako i baš naravno je kod ove naslidbe (da rečem s Fortisom), s Katolicima. I ovaj jest naj-

Digitized by Google

glavnii uzrok, koi oprečuje se naprědovanju Morlakah k izobraženju i već bolje k općinskome dobrostanju. Odkle mnim, da neće biti bez prudnosti, ako izvedem ove rěči prihvaljenog Tommasea: „ Pogledajte, veli, mrave, kako se zajedno trude, i u svojim kućicam zajedno sprovode dobro i zlo vrime. Ali mi smo mravi nevidivi, koji se bijemo medju nami, samo za to, da nas noga ljudih, koji idu, lasnie pogazi! Rištjani oli Latinci, mi smo svi odkupljeni kervjom onoga čovika slave i žalosti, koj nije znao nego ljubiti i osvetiti se dobročinstvim. Svima sviti ovo sunce, svima ova zemlja daje kruh, cvitje i grob.. Ljubimo se prie, pa onda će sve smutnje izčeznuti kano magla. A ti Bože najmilii, ti nas nauči mír, ljubav i velikodušje, koje je u tvom čelu kano ogledalo nebeske vedrine; daj nam da vidimo lipotu jedinodušja; daj nam da se gledamo svi kano kita onoga stabla, koje je dignulo verhu sebe spasenje naše.“

Digitized by Google

Svetkovine.

VII.

Prem věrno i redno Morlaki štuju svetkovine, i u tih dnevih prilěpi su njihovi običaji. Ovi kod Katolikah malo da ne isti su kao i kod Rištjanah. Zato u opisanju njih tverdo slědit ću Vuka Stefanovića, budući da što kod Serbljah u običaj jest, isto s malom razlikostju nahodi se kod Ercegovacah i kod Morlakah.

U jutru Božića, veli Vuk, prie nego sědu za ručak izbace po několike puške (tako i u jutru ranu kad ustanu) pa se onda skupe svi okolo terpeze, te se mole Bogu (deržeći svaki po sviću u rukama) i mirbožaju se t. j. izljube se svi redom govoreći „ Mir Božji, Isukerst rodi se poklanjamo se njemu “. Potom domaćin pokupi sve one sviće u jedan rukovet, i usadi u žito, koje stoji na terpezi u kakvoj karlici, ili u čanku (svakojako žito pomišano zajedno; u tom žitu stoje i kolači), te ondi malo pogore pa i ugase istim žitom. Ono žito posli daju žene kokošama da nose jaja. Kad počmu ručati něki najprie okuse sira, něki pečenice, a něki prie svega serču varenik, no rakie mnogi ne piju pervi dan zbog vrućice. Oko pola ručka ustanu u slavu i lome kolač. Na Božić se obično ruča s vriće, i terpeza se ne diže, niti se kuća čisti za tri dana.

Digitized by Google

Pervi dan Božića niko nikom ne ide u kuću, osim polažajnika [1]).

O Božiću se opiti nije sramota (ako sam se opila Božić mi je došao; ako sam se odkrila, prema svom diveru). Treba je da na Božić domaćin umisi česnicu od šenićna brašna kao pogaču. Obično je da metnu u česnicu po jednu paru ili kakav drugi novac; pak u jutru kad sednu ručati, onda izlome česnicu i svakome dadu po jedan komadić, u ćijem komadiću bude onaj novac, on kažu da će biti najsretnii one godine.

---

[1]) *Polašajnika obično izbiraju, zašto něki gataju, da s njega mogu biti sréćni ili nesréćni one céle godine, i zovnu několiko prie Božića, ili deržе jednoga svake godine. Polašajnik ponese u rukavici žita, pa kad nazove s vrata „Isukerst se rodi,“ onda pospe iz ruke žitom po kući, a iz kuće ko pospe njega, i odgovori mu: doisto rodi, pa onda skreše badnjake, t. j. uzme vatralj, pa udara njime u badnjake, gdi gore, tako da skaću vernice, govoreći: ovoliko goveda, ovoliko konjah, ovoliko kozah, ovoliko ovacah, ovoliko kermakah, ovoliko košnicah, ovoliko sreće i napredka i t. d. Potom razgerne pepeo nakraj ognjišta i metne ondi několike pare, ili u krupno kakav novac kako koji može.) Pošto mu dadu te žaloši što i napije se rakie, onda otide svojoj kući, pa dodje opet posli ručka, te ga časte i poje do mraka; dosta puta ga opoje. Kad već podje kući, onda ga daruju t. j. dadu mu mahramu ili čarape ili nazuvice, i kolač.*

Digitized by Google

Kersno ime kao kod Serbljah isto je i kod Morlakah. Svaki čověk, veli Vuk, ima po jedan dan u godini, koga on slavi, i to se zove *Kersno ime, sveti, sveto, i blag dan.* Domaćin pripravlja se za cělu godinu kako će i s čim će proslaviti kersno ime. Kad bude u oči ovog dneva pred noć, onda zadje jedan iz kuće (obično mladji) po selu, te zovne na kersno ime sve seljake, koji to ime ne slave; taj prid svakom kućom skine kapu, i obično ovako počme: Božja kuća i vaša! pozdravio je otac (ili brat), da dodjete dovečer na čašu rakie, da se razgovorimo i da malo noći potkratimo; što bude sveti Nikola (ili koi bude) donio, nećemo sakriti; dojdite, nemojte da ne dojdete. „ Kad bude u večer, zvanice dolaze u kuću svečarima, i obično ovako govore: " dobar večer i čestito ti sveto! slavio ga mnogo lětah i godinah u zdravlju i u veselju! Gdikoji ponesu i jabuku ili (po varošima) limun, te dadu domaćinu kad mu nazovu dobar večer. A priatelji iz drugih selah dodju i nezvani, pa tu svi večeraju, razgovaraju se i pjevaju do neko doba noći; potom seljaci otidu svaki svojoj kući (domaćin kaže svakome na pohodu: „ dojdite i s jutra na čašu rakie " a priatelji već onde i ostanu. S jutradan dodju na doručak pa malo docnie na ručak. Treba da dodje i pop na ručak. Kad već bude oko pola ručka onda zapale voštanu sviću, donesu tamjana i vina, te ustanu u slavu:

Digitized by Google

pomole se Bogu, jedu koljivo, obrede se vinom (napijajući „za slave nebeske, koja može da nam pomože“) i lome (domaćin s popom, ili s kim drugim kad nema popa) kersni kolač (koi more biti od šenična brašna u kiselo umisen i našaran poskurnjakom); jednu četvertinu od toga kolača dadu popu; jednu domaćici, a dvi oni jedu, i pjevaju (dva i dva u slavu):

Ko pije vino za slave Božje,
Pomoz' mu Bože i slavo Božja.
A šta je lipše od slave Božje
I od večere s pravdom stečene?

Potom sědu opet, i pjevajući i jidući razgovaraju se i pjevaju do mraka (domaćin ne sědi za sto, nego stoji gologlav i služi gostima vino i rakiu). Tako slave tri dana (samo što ne ustaju u slavu; drugi se dan kersnoga imena zove *pojutarje*, a treći *ustavci*), a priatelji odlaze pak četverti dan. I najgori siromah treba da proslavi svoje kersno ime, makar prodao kakvo živince ili drugo što iz kuće, te kupio rakie (ako svoje nema) i ostalo što mu valja. Ponajviše slave Nikolj dan, Ivanj dan, Gjurgjev dan, Arkangjelov dan i t. d. i to se ne mijenja, nego ostaje od koljena na koljeno: zato se smatraju kao rodjaci svi koji slave jednoga sveca. — Materice su kao žensko kersno imé, i ti praznik svagda pada u drugu nediljU prid Božić. Običaj je u oči matericah (ili na materice u jutru) vezati sve žene,

Digitized by Google

koje su se majke nazvale; něke vežu za nogu bez šale, a pred něke samo donesu uže, ili (po varošima) pantniku, pa već znadu šta je to, i moraju se otkupljivati orasima, suhim slivama, jabukom, lěpom večerom i s jutra dana ručkom.

Lěpi ti je još običaj u dan S. Trojsva, koga nazivaju kraljice, i prilěpo ti ga opisuje Vuk Stefanović. Deset do petnaest lěpo obučenih i nakićenih děvojakah idu od kuće do kuće, te igraju i pjevaju. Jedna se děvojka (koja mora biti lěpa i srednjega rasta) medju njima zove kraljica, druga kralj, treća barjaktar, a četverta dvorkinja. Kraljica se pokrije s bělim peškirom po glavi i po licu, kralj ima na glavi klobuk, cvićem iskićen, i u ruci mač, a barjaktar nosi na koplju barjačić běli i cerven. Kad dodju prid čiju kuću, onda kraljica sěde na malu stoličicu, dvorkinja stane više nje, a ostale děvojke uvate oko nje kolo kao serp, pa se okreću na ljevo stupajući po dvi stope u naprědak i pjevajući. Kralj stoji na ljevom kraju kola a barjaktar na desnom, no oni se ne vataju za kolo, nego kralj samo za sebe, s licem okrenutim kolovodji, jednako igra, uzmahajući mačem i izmičući se natraške, a barjaktar (s licem okrenutim zaverćkoli) s barjakom u ruci igra prid kolom. Poigravši tako malo, okrenu se kralj i barjaktar po jednom svaki na svoje město, i počmu na novo igrati. Najprie započmu od kraljeve kuće, i perva pěsma, što

Digitized by Google

prid svakom kućom pěvaju, zapověda domaćini, ili domaćinici, da iznesu kraljici stolicu, pa onda započmu pěvati redom svima (muškome i ženskom, malome i velikom), koji se nalaze u kući (kolikogod ih bude, one će svakome osobito i prema njemu pripjevati). Kraljične su pěsme sve do šest slogovah, i u pjevanju se svaka versta (osim perve i poslědnje) po triput govori, i drugi se put dodaje na kraju *lelio*! Budući da u svakome selu nema toliko odabranih děvojakah, da bi moğle kraljice načiniti, zato one idu, i iz jednoga sela u drugo; i da bi im slobodnie bilo, prate ih dva, ili tri oružana momka.

Ivanj dan kao kod drugih narodah Slavijanskih i kod Morlakah vele slavno i časno svetkuje se. Prěpovidaju baš, da Ivanj dan tako jest veliki svetac, da na njega sunce na nebu triput od straha stane. U oči Ivanja dne je obično na někim městima paliti lilu oko tora: nagule čobani lile (brezove ili trešnjove), i metnu u procjepove, te načine kao velike kite, pa u oči Ivanja dne, pošto se smerkne, zapale te prociepove, i obnesu oko torovah, potom něke meću u tor te izgore, a něke uzmu čobani i iznesu na kakvo berdo, gdi dodje i više čobanah, te se igraju. Tako se pali lila i u oči Petrova dne. A na někim městima beru děvojke Ivanjsko cvîće, te viju vince i meću izprid kuće. Berući divojke cviće pjevaju različne pěsme.

Digitized by Google

Na Jurjev dan u jutru, prie sunca, počimlju se pervi put kupati. Muške glave ponajviše kupaju se u potoku, a žene i divojke donesu u večer kući omaje (da se od nijh svako zlo i nevaljalština otrese i odpade, kao omaja od kola), i metnu u nju svakojaka bilja, a osobito selena, te prenoći, pa se u jutru njom kupaju u gradine kod selena i kod ostalog cvèća. Prie Jurjeva dne ne valja selen brati niti mirisati, a na Jurjev dan svako uzme po jedan stručak, te omiriše i zadjene za pojaš, ili (děvojke i mlade) za djerdan. Prie Jurjeva dne kažu, da ne valja jisti janjega mesa, a na ovi dan svaki treba da zakolje jedno janje kod svoje kuće. Na Jurjev dan ne valja spavati (da ne boli glava); ako li koji spava, a on treba na Markov dan da odstava na onome istom městu. Ove su najglavnie svetkovine kod Morlakah, nu ima i drugih.

Digitized by Google

Učitanja.

VIII.

Prem da kod Morlakah veliko jest podložcnje, častenje i pouzdanje, koje ponose duhovnim pastirim, i prem da bez sumnje vjeruju i stanovito uzderžuju naš prisveti zakon, ništa ne manje uporno mnidu, da ima pustolovicah, upirinah, morah, čaranjah, noćnih prikazanjah, gonetanjah, kao da su ih vidili hiljadu puta prie kako su. Po Ercegovini još pripovědaju, da se stuaći (kao vile ili djavli) nalaze po velikim planinama i po kamenjacima, i imaju na nogama gužve od ljuckih žilah: da im se noge ne klicaju po strani i po kamenju. Kad se kome prikini gužva, a on uhvati čověka i izvuče mu žile iz nogah, te načini drugu. Ista je misal i kod Morlaka.

Vukodlak se zove čověk, u koga (po pripovjetkama narodnim), posli 40 dana ulize nekakav djavolski duh, i oživi ga. Potom vukodlak izlazi noću iz groba, i davi ljude po kućama i pije kerv nijhovu. Pošten se čověk ne more učiniti vukodlakom, već ako da priko njega mertva prileti kakva tica i drugo kakvo živince prodje: zato svagda čuvaju merca. Vukodlaci se obično pojavljaju zimi (od Božića tamo do Spasova dne). Kako počmu ljudi mnogo umirati po selu, onda govore, da je vukodlak u grobu (a djekoji počmu kazivati, da su ga gdi vidili noću s pokrovom na ramenu) i stanu pogadjati ko se je vukodlakom

Digitized by Google

učinio. Kašto uzmu vrana ždrjebca bez bilige, pa ga odvedu na grob, i provode priko grobovah, u kojima se boje da nije vukodlak: kašto kažu da takovi ždrjebac neće niti smie prići priko vukodlaka. Ako se o kom uvire i dogodi se, gde iskopavaju, onda skupe se svi seljaci s glogovim koljem (zašto se on samo toga boji: zato govore, kad ga spomenu u kući „ na putu mu broć i glogovo ternje“ — zašto su i brotnjaci pokriveni glogovim ternjem), pa raskopaju grob, ako u njemu nadju čověka da se nije razpao, a oni ga izbodu onim koljem, pa ga bace na vatru, te izgori. Kažu da takovoga vukodlaka nadju u grobu, a on se ugojio, naduo, i pocervenio od ljudske kervi. Vukodlak dolazi kašto i svojoj ženi te spava š njome; i kažu da ono dite nema kostiuh, koje se rodi s vukodlakom. A u vrěme glada često ga prividjaju oko vodenicah i t. d. Zato od vukodlakah Morlaki vele puno straše se. Niti se sramuju od ovoga straha; nu odgovaraju kao na jedan primĕr s besědom Pindara „ strah, koi izhodi od vukodlakah, čini još bižati sinove božje“.

Věruju još višticam, kîma oprećuju se Bahornice, koje verło dobro znadu razverći čare. Věštica se zove žena, koja (po pripovjetkama narodnim) ima u sebi nĕkakav djavolski duh, koji u snu iz nje izidje, i stvori se u lepir, u kokoš ili u ćurku, pa leti po kućama i jide ljude, a osobito malu dicu: kad nadje čověka gdi spava,

Digitized by Google

a ona ga udari někakvom šipkom priko live sise, te mu se otvore persi, dok ona izvadi serce i izide, pa se onda persi opet srastu. Něki tako izideni ljudi odma umru, a něki žive više vrěmena: koliko je ona odsudila kad je serce jila; i onakovom smerti umru, na kakovu ona bude namjenila. Vištice ne jidu běloga luka, i zato se mnogi o pokladama namazu bělim lukom po persima, po tabanima i izpod pazuha: zašto kažu, da one na poklade najviše jidu ljude —. Virnoj, mladoj i lěpoj ženi ne kažu, da je vištica, nego sve babama. Kad se vištica jedanput ispovidi i oda, onda više nemože jisti ljude, nego postane lěkarica, i daje travu izidenima. Kad vištica leti noću, ona se sja kao vatra; i najviše se skupljaju na guvnu; zato kažu, *da* ona kad hoće da poleti od kuće, namaže se někakvom masti izpod pazuha, pa reče: ni o tern ni o germ, već na pometno guvno. Žena, koja je vištica, kad iz nje izidje onaj duh, leži kao mertva, i da joj čověk okrene glavu gdi su joj noge bile, ne bi se više probudila. Kad u kakvom selu pomre mlogo djece ili ljudih, i kad svi poviču na koju ženu da je vištica, i da ih je ona pojila, onda je vežu i bace u vodu da vide može li potonuti (zašto kažu, da vištica nemože potonuti); ako žena potone, a oni je izvuču na polje i puste, ako li ne mogbude potonuti, a oni je ubiju, zašto je vištica. — Kud će vištica, nego u svoj rod.

Digitized by Google

Pripovist je, da kukavica bila je žena, i imala brata, pa joj brat umro, i ona za njim tako mnogo tužila i kukala, dok se nije pritvorila u ticu (jedni kažu, da se bratu dosadilo njeno kukanje i jaukanje, pa je on prokleo, te se pritvorila u ticu; a jedni opet kažu, da se Bog na nju raserdio, što je tako mnogo tužila za bratom, koga je on bio uzeo, pa je pritvorio u ticu); zato gotovo svaka Morlakinja, kojoj je brat umrao, i danas oplače, kad čuje kukavicu, gdi kuka. Kad kukavica izidje rano, te kuka po cernoj šumi, onda kažu da će biti zlo one godine za ajduke; ali kad kukavica kuka po zelenoj šumi, onda su ajduci veseli:

Listaj goro, kukaj kukavico;
Nek' se čini ora za ajduke.

Kad jašterica izidje komu na jeziku, onda kažu, da je něko nalagao něšto na njega. Akò je jašterica s desne strane, onda je muško nalagalo; ako li je s live, onda je žensko. Něki ter něki Morlaki i u sadašnje vrěme nose na persi zapise, i tako još pineze medne i sreberne, koje, govore, da su pinezi S. Ane, i njim pristavljaju mnogoverstne zdravonosne krěposti.

Ova su dakle učitanja kod Morlakah, i verlo mudro izpisiva ih Vuk Stefanović, koga virno sam slědio. Ništa ne manje od dneva do dneva verlokoristno oslabjaju.

Digitized by Google

Badnjaci.

IX.

Dostojno jest, da posobnim načinom ovdi uzbesědimo od badnjaka, koi jest berstina, ku Morlaki običajni su užgati u oči Božića. Badnjak kod nas obično jest od hrastova oli od grabova derveta, a gdi nema ga (kao po primorju) i od masline. Njegov razmirak jest na koi način odredjen. Mora se i u oči Božića odsjeći. Gdigod dodju badnjaci prid kuću ne samo u oči Božića, nego još za četiri pet danah prije. Kadgod na volim se dovuče; oli ako je gerdan badnjak po pet šest ljudih ga nose na užim. Tolika je čestitost ovog zlamenita trupa, da cić njega imenuje se pridblagdan i pridvečerje Božića na ovi način „ Badnji dan, badnji večer “. Kod nekih obitilih jest običaj izgoriti toliko stupovah, koliko ima glavah muških u kući; kod drugih dva sama, pervi, koi prikazuje gospodara obiteljskoga, drugi pak posvećuje se *za naprědak*, i sej jest, more biti, ostanak starih virovanjah. Po mlogim městima pa na badnju večer tri lože badnjaka, desni, livi i srědnji mali jedan badnjačić: desni je najdulji i najdeblji, a poda sva tri metnu polog, na čemu će stati kad gore. Tri imadu biti, zašto kažu, da je Trojstvo Bog ostavio, desni je Otac, livi je Sin, a srědnji Duh: što izlazi od Oca i od Sina.

Digitized by Google

Trupovi stoje izvan kuće, a netom se smerkne, onda domaćin unese badnjake u kuću, i naloži na vatru; kad stupi s badnjakom u kuću, onda reče: „ Dobar veče i čestiti vam badnji dan “ a gdigodi „ Dobra vam došla badnja večer “. A iz kuće ga kakva muška glava pospe žitom i odgovori mu: „ Dao ti Bog dobro sretnji i čestiti “ ili „ I s tobom zajedno. Ali ako je badnjak privelik pomagaju drugi, zašto nemore on sam uniti onu gerdobu.

Starešina, odkle s badnjakom ulize u kuću, dignuvši kapu, ovako veli mu „ Dobro došo, da Bog te pohrani, badnjače “ i u to polivajući ga na način križa blagodarno prie s vinom, a pak posipajući ga s psenicom il s golokudom, il s grahom, il suhvima, ili napokon s priklam i još s drugim sladokusnostima, zove svake milosti i blagodarnosti božje na kuću a navlastito na oca obitili, cvatuće zdravlje i zdravno povratjenje od stojećih iz dugih putovanjah, sréćnosti u tergovinah, plodnost u létinah, i rodljiva zaručena postelja. Na to okolostojeći zajedno odgovaraju: tako budi. Posli ovog blagoslovljenja, bogomilo svi kliču: *šivio*, to na uspomenu Stvorca, i pa iznova *šivio* za napredak, i posli ovoga pucanje i izbacenje pušakah bližnicim opomenuje početak privelike svetkovine Božjeg Porodjenja. Ali veli naš privriđni i vatreni domorodac A. Kuzmanić (koi tu skoro dajući na svitlo Zoru Dalmatinsku,

Digitized by Google

lěpu doisto kćer njegovog izversna uma, mogao je uzbuditi ljuhav k domorodnome jeziku), da gdigod, kad nalože badnjake, poliju ih vinom samo, i pozdravljaju Gospu na nogam: najpervo će gdi su tri, desni polit, pa livi, pa onaj u srědi. U jutru na Božić za ručkom, starešina užeže na desnomu luč, ustaju se svi na noge, te se ljube, i jedan drugomu kaže: „ dobro ti došo Božić — I s tobom zajedno“ a kad su se izljubili, onda sili su jisti. Badnjaci gore po dva, po tri, po nedilju danah kako koji, a od onoga velika ostave jedan komad u prikladu oli gdi u kući za novu godinu, da užežu na njemu sviću; oli ga nose na polje, na kakvu njivu zarad vrěmena, da neće grad odniti. U oči Božića još momčad ide od kuće do kuće, te igra i pjeva někakve pjesme od kolede t. j. gotovo uza svaku rič govori *Koledo!* Takovi momci zovu se Koledjani [1]).

[1]) Kao što Karamzin piše i dan danas jošte ruška dica svake godine *Koljaduju*, t. j. hodaju na badnjak pod prozore bogatiih stanovnikah, i pjevaju pisme, u kojih se rič *Kaljada* često ponavlja. Kod Poljakah traje Koleda od Božića sve do svitla Mariina. Isto tako dobro poznata je Koleda Čehom i Slovakom. I kod nas Koleda za čudo razprostranjena i to u oči Božića, pervoga dana godišta, i Vodokersta. Svaka versta od ljudih čeka u veselju ta doba i provodi, hodeći po selu i pjevajući prid svakom kućom zgodne pisme od čestitanja, oli smišne i spotne, koje bihu naznane Koledc. Vuk Stefanović daje nam početak od jedne. Koledjani tako dobivaju darove, nu za sebe, i to oni zovu *Koledba*. Kod Katolikah još na dan Vodokersta župnik ide po selu blagoslivjajući kuće pjevajući cerkovne pjesme, i dobiva malen dar.

Digitized by Google

Vrědnosti i zanati

X.

Malena si medju Jugoslavenskim sestram tvojim Dalmacio; nu něki mi glas svedjer govori, da ti nećeš biti manja ni ružnia nego da će se pjesme tvoje na daleko čuti i oriti i uzpokoriti u grebu sinove tvoje, koji su umerli uhvajući se u te i plakajući ne svoje nesreće, nego bratinske,

Tomm.

Hitrina uma i něki naravski duh, koj uzrok je, da Morlak se prihvati kojemudrage stvari, čini ga vrědna u svakoj versti poslovanja. U zanatu oružjah, kada je dobro pratjen, more podati najbolje služenje. I to potverdjuju nam nepristajne bitke saveržene s Turcima, a navlastito Mletačko skupnovladanje, koje velekrat iz rukah Morlakah dobi zdravlje; nu baš slobodno more se reći, da je u najzadnja doba njegovog življenja primilo pomoć od Morlaka, koju onaj dragovoljno davaše mu kao u žertvi općenite slobode, nebi bilo tako lasno panulo, i to, da je baš bilo odredjeno od Boga, prem hvalno i slavno moglo se je zgoditi. Odkle verlo dobro mogao je reći slavni nas Tomaseo „ Mogo je lav s one strane (t. j. tursko-slavjanske zemlje) širiti krila svoja. Zdravie bi bio spavao, i česnie ostario u serbskim (Dalmatinskim) planinam, nego u talianskim, oli je osliepio prie nego ostario, nevidjaše ni dobro svoje ni pogibionost svoju". A drugde, besideći

Digitized by Google

od Morlakah, veli: „ Prosti narod uztegnut, miran i nagal, u tilesnomu kipu prikazuje svoj duh, bila i lipa mu je jakost, laga na butkost, krute oberve i dobrostiv posmih. Prama tebi, moj narode slavni, nisu mnogi drugi nego poluljudi. Nestidi se kervi tvoje... “

Ali nadomeće naš slavni *Stratico* hvarski biskup „ si lasci, che gridino gli sciocchi a loro posta, che i nostri Morlacchi sono naturalmente poltroni e nemici del travaglio; questa è una falsità degna solo di chi non conosce gli uomini... Io domanderei a questi che tacciano di poltroneria i nostri campagnuoli, come possa darsi tale rimprovero ad uomini, che nell' armi sono tanto, quanto ognuno sa, valorosi, toleranti d'ogni più dura fatica, e capaci della massima asprezza di vita nelle dirupate campagne, e nella laboriosa carriera del mare, e che quando dalla miseria sono condotti al tristo mestiere di assassini, sono a chiunque, per forza, per coraggio, e per ardite imprese, formidabili... “.

Ajduci su proslavjeni kao slavni vitezi kod Morlakah, i u njihovu spomenu velekrat mnogo narodnih pjesamah izpjevaju. Ovi Ajduci neki su trag ljudstva, koj nehteći raditi, traja dne svoje medju hridinam, pećinam i klisurinam, gdino trudno je dopriti, uhitivši se najvišjih stinah i stermenitih, za prizirati, jest ko okolo, koj išće ih. Izvan toga nepristano skončava ih unuternji červ od duše, i bije ih verljivost dobah, tako da ne-

Digitized by Google

maju mnokrat odkle pohraniti se, i na taj način tisnuti su, da stave život isti na pogibil, za dobaviti se potrebito brašno. Nema se za to dakle čuditi ako vele puta čuje se koje dilo ajduške žestokosti. Ništa ne manje Ajduk običajno nema posla s putnikom, proći smirno pušća ga, nu i kadgod vodja mu je. Sverha njihovih ugrabljenjah su volovi, i bravi. Ponose ih na planinski stan za imati odkle hraniti se i odkle činiti opanke njim odveć potrebne. Kad glad tjera ih kod kućah, oni ukradu što mogu, ako im se krati brašno. Gnjev njihov navlastito proti Turčinom uzbudja se. Četiri Ajduka serce imaju za udriti na dvadeset Turčinah iz nenada i razagnati ih. Sada, hvala visokomu vladanju, nema ih.

Morlaki pripodobni su u upravljenju tergovačkih stvarih, gdino pokazuju oštrinu i hitrinu pameti, i još uzrasti, nauče se lasnó štiti, pisati i razbroiti. Něke još medju najbogatiim obitilim počele su slati njihove sinove na nauke; i potle neg su ovi sveršili one, koji nahode se po primorskim gradovima, pošalju ih k' mudroskupštinam u Beću i u Padvi, gdino dostižujući izversnu pohvalu, vratjaju se doma, da se bave u očitom poslovanju. Ali nek bude im posli povratjenja priporučena domovina. I zato baš dobro ovde je izvoditi ove zlatne riči slavnoga Tomasea „ O mladići, koji idete u tudje zemlje iskati znanje, koje vam zemlja nedaje, budite uhvanje i

Digitized by Google

veselje, a ne žalost i strah otačbine bidne. Spominjajte se vavik na nju, uzderžite ljudski njezin jezik [1]); učite i druge, ali da vam tudji neiztisne materinog iz serca, da nebude rat i dubina u mislim vašim. Talianski će te duh bolje ćutiti, kad budete Slavjani pravi. Branite, molim vas, posvuda branite domorodno poštenje, budite u odlukam stanoviti, slobodni u ričima, bistri i silni na vrime ali čestie tihi, vavik ljubezni. Ljubite istinu više nego zlato, a bratju više nego život. Drugih narodah *običaje* gledajte i poštujte, bez da ni slipo slidite oli pogerdite. Bratja njihova budite a ne robi. "

Pospešnost duha ovog naroda veleputa se u grizenju besidah i odgovorah pokazuje. Jednomu Morlaku u vrime Mletačke vlade, koi nahodjaše se na zamjenu robovah, gdi ne mali broj Turčinah davaše se za jednoga našega naredbenika, budući smiono rekao neki od Turskih odredjenikah, da vidjet mu je bilo, da je to za Mlečanih zlo tergovanje, odgovori onaj: imaš znati da naš Dužd svagda dragovoljno daje mnogo tovarah za jednoga konja. U vrime vojničkog pribrojenja god. 1808, jedna mati Morlakinja budući iz nje planinah povela se sinom u grad, da mu dade zadnji pozdrav, mogla

[1]) Drago nam je i ovdi objaviti, da baš u sadašnje vrěme malo da ne sva dalmatinska mladež, koja kod Padvanske mudroskupštine nahodi se, svetom odlukom i svom moću primila se učenja narodnog jezika, odkle doisto mogla je dobiti lěpu pohvalu u Zori Dalmatinskoj privrědnog i vatrena domorodca S. Ivićevića.

Digitized by Google

mu je, kad onaj idjaše da ulize u brod, upraviti ovu besidu „ dili se i podji ervati se za tvoga dužda, nu pamti, da čast tu te zove, pa ako ne budeš moći slavan vratiti se kući, ne pokažuj se ikada rodbini tvojoj.“

Prem da Morlak podoban je za sve ono što dato je čoviku, ništa ne manje tverdo uzderži stare običaje, i tako da prem malo prudi pokazati mu kriposti sadašnjih načinah. Njegovi voli i bravi mnokrat terpe glad i zimu u oči neba, odkle su tromi[1], suhi, mlohavi i nepodobni za podnositi pristojna brimena. Rala, s kima služi se i druga orudja poljska svedj ista su, i pritrudno bilo bi ga prikloniti, da ih podobri i izpravi na izgled sadašnjih iznašastjah. Ima masla, sira... nu kadgod želi se čistoća — Veći dio njih žive pšenicom [1]) kâ kod njih jadra, i čobanstvom. Lozah malo sade, murvah [2]) još i manje, maslinah poništo. Upitani na to, razlog ti daju ovako: mi ne sadimo ta stabla, zašto oli zemlja ih neće oli ponebje im škodi, te ne rode. Odkle jest da morlak imao bi deržati svedjer prid oći ove blage riči privrednog

[1]) Morlaki kad kopaju ili kupe sjeno po cili dan pjevaju, čepaju se, šale se i vesele se, a posli večere igraju i pjevaju do neko doba noći. Na někim mistima, kad dožanju njivu, pa podju kući na večeru, onda divojke načine od mahramah barjake, pa onako s barjacima idu pjevajući, kao kakvi svatovi ili vojnici, kad dodju kod kuće, onda pred istu kuću pobodu barjake u zemlju okolo njih plesajući i pjevajući.

[2]) Povjest svilnog rukotvorstva u Dalmacii izpisao sam na br. 36, 37; g. p. Zore Dalmatinske.

Digitized by Google

učit. P. Butture (Œsterreichische Blätter für Literatur und Kunst-52. 53. 1845) " Nije, veli, Dalmacia neplodna, ali se ima uzderžati kao priplodna, i ako su plodenja od tli jednoměrno mala, nema se odovle izvoditi nje neplodnost, već bolje sporno težanje zemlje „. I malo potle nadomeće " Dandul pokazao je s krepkim razlozima, da kad bi samo deseti dio Dalmacie bio utežan s murvami, ova podala bi plod u svili od 17 tisuća tisućah florinta u srebru; i to kad bi se i malo podobrilo i veće uzmnožilo uzgojenje domovne životine s uvedenjem boljih skotah, koje bogastvo ne bi se uvuklo s tim u Dalmaciu ? kad bi bila dovedena na izversnost vina, bolje poslovane masline, priuredno utežana zemlja, s lipim načinom posiana pšenica, ustanovitjena uprava težačka, koliko ne bi se uzmnožila plodenja i podobrile njihove sversti !

Ja ne želim Dalmatincu niti bolju zemlju, niti dražje ponebje ; ono što svim sercem hotio bi da bude kod njega, jest obernost dobro upravljena, ona koja nutka gospodara od njivah da ostavi gradski stan, te da prodje veći dio godine u polju, za da ovdi nastojati bude na bolje težanje i usijanje njivah; koja bi ga navesti mogla, da razplodi murve i da podobri nauk od činjenja vina, da s većom pomnjom primi se utežanja masline i sprave ulja, sianja i uzmnožanja posadah glavastih, proti kim sastaju toliki tamašni priroci; — onu

Digitized by Google

obertnost dobro upravljenu ja mu želim, koja bi ga nategla, da u mistih malo da ne bez vode izdube gustirne, da podigne konjušnice i podobri skote domaće životine, da na misto kozah ushrani ovce za izvaditi iz vune veći dobitak, da nastoji dat vodam protečenje, koje prikriva njive, da podobri težačko orudje, da gnjoj u cjenu derži, da plotom ogradi polja cić navaljenja stadah, da obere najpodobnie sime, da što more više uzmnoži jesenska usianja i ona koja plode u lipanju, da livadah utvori hitrotvorno, da općinske i pute poljske bileži, da ponovi i ponapravi biležane, i na taj način da šteđi živinskom moću; — onu obertnost dobro upravljenu želim mu, koja mogla bi prikriti s gajom planine, nasaditi perivoje, i u njih postaviti mnogo verstah plodnih slabalah i medju ovim od krasnih voćah, i gdino polje podobno jest, sastaviti zalivanja; — onu obertnost želim mu, koja u Fiandri ne daje pokoj njivam, gdíno ljetina (pokup) slidi ljetinu, gdino malo danah posli pokupa sije se novo sime, a puk je neumoriv; — nazivam mu obertnost Belja, gdi nauk zalivanja jest izversnii neg drugde, gdi bi odrišeno mudrosumje prikoresno kako se ima s troškom što se more manjim i brez pogibili izvaditi u těku letah najveći dohodak vele prudnih plodenjah iz jednog namenjena skorupa zemlje —; onu prosvetljenu razumnost zazivam na pomoć Dalmatincu, koja u Olandi uzgrabi zemlju moru za utemeljiti gradove, koja

Digitized by Google

srid blatinama izdubila je vodotočja, koja povrati neplodna mloga mesta u cavtećih staništah, koja blata ošušila je tako hitrotvorno, da je moru pridstavila one priglasovite rešetke —; onu obertnost prosvitljenu želim mu, koja poda Olandi plodni dug prid drugim narodim od 3,400 tisuća tisućah *franakah*, odkle mora primiti se kogamudragog dila". Ovo jest dakle što i ja želim š ovim priizversnim čovikom mojoj braći, i uhvam da će se i to steći, zašto u ovo vrime, da rečem ovako, oblaci amo tamo razterkani od duha slavjanskoga i zaneseni, hitro lete po krugu nebeskome, a *Zora* je baš zabilila, i svitli dan nie puno na daleče [1]).

[1]) Ima vrimena da priuzvišeno vladanje s lipom odlukom podalo je na svitlo zakon, da u svakomu selu bude sastavljena učionica, i to baš za Morlake k nauku pripeljati, i još da budu bilježani i podobreni općinski i vlastiti puti medju selim po svoj državi što i s većim dilom bi sveršeno: Izvan toga Split tu skoro i druga mista dobila su turske karovane. Za to jest nam uhvanje, da kraljevina naša toli naravski obdarena, svedj bolje s' ovakovim napridovanjima moće obertnost i dobru ćes drugih državah Austrianskog cesarstva dohititi.

Digitized by Google

Odića.

XI.

Neleži naša vila u velikim posteljama, kod gospodskih terpezah nesědi; žedna i gladna terči ona kroz gore i čim se žateŕče, tim lěpša postane, a glas njezin punii izlazi iz golih i hlepećih persah.

Tomm.

Muške općinske haljine kod Morlakah odveć proste su i od male cěne. Opanke služe na město crevljah toliko muškoj glavi koliko ženskoj. Ali i podložne su opancim obojke. Na noge navukuju navlake, koje se sastaju s krajima nogavicah, s kima je sva noga pokrivena. Ove gaće su od sukna běloga, obvezane oko boka s trakom od vune. Košulja malo odveć ulazi u gaćah, zašto ne prihodi pupak, do koga gaće dopiru. Sverhu košulje nose kratku jačermu, kojoj zimi nastavljaju plašt od debelog cernjenoga ruha, koga nazivaju kabanica. Na glavi nose kapu od grimiza, a oko nje kalpak kako gdi. Običajni su još bričiti glavu, ostavljajući samo zada perčin na način Poljakah i Tatarah. Bedra pasu s cernjenom pelenicom, od vune ili od svite, sapletenom na način mriže od debelog tega, i u nje nagibanjih naměstivaju njihovo oružje t. j. il dva samopala zada, a sprida jedan veli handjar, s nošnicom žutomednom nagizdanom nezakonitim pločami; ovaj mnokrat visi o verugi od istog gvozdja, koja obhodi bok sverhu iste pelenice. U istom

staništu město je jednom rogu, u kome uzderžaju sala za braniti puške od kiše i za pomazati zadrenja, kad putuju po daleko. Zada visi paka o pelenici malena korabljica, u kojoj spremaju pineze, kad ih imaju, prah i olovo; duhan i on visi o pelenici u tobolčiću od suhoga mehira. Deržu kad idu teršticu od lule usadjenu zàda medju košuljom i plećam s lulom vani. Morlak svagda kad putuje nosi još sobom pušku.

Odića ženska u različitih městih razlikuje se, ali svagda očim Italianca smišna jest. Haljina divojčicah jest krotkia i svevoljnia cić uresah koje nose na glavi, s razlikom od odanih, kojim nije dopušteno nositi drugo izvan mahrame obuzlane, běle ili omastjane. Děvojke imaju na glavi kapicu od gremeza, o kojoj visi mnokrat rida padeća niz pleća, i ova kapica jest bilég od njihovog děvičanstva. Mnogo redah pinezah srebernih, medju kim kadgod nahode se starovitih i izversnih, i tako još koraljskih nauhvicah i srebernih veružicah s poluměsecima na kraj nataknutim, ukrasuju děvojački kip. Něke kapice nakitaju s omastjenim caklima vezanim u srebru. Siromašice nemaju uresa na kapici, oli je uresivaju s gliusturinama u rědko vidjenim, ili s lopticama od cakla nanizanim, oli s kružljivim rukotvorima od mida [1]).

[1]) Prie žene nosile su tęrpoše, i to može biti najveća ženska kapa. Ova je, veli Vuk, okrugla kao pogača i gdikoja je šira od aršina, pa se ne nosi od ozgo na glavi, nego sastrag, pa stoji od glave gore u pravo, a ispod gerla je derži podbrad-

Digitized by Google

Košulje svetašnje pošvene su im svilom cernjenom a kadgod zlatom, děvojke iste navezivaju ih kad pašu stada, i čudit se je, da tako lěpo nakitaju ih bez ikakvog podpora i hodeći. Ove košulje uz gerlo zatvorene su sa dvi maine, niz persi su otvorene kako i one od mučke glave. I žene i děvojke nose na vrat ovratice nanizane s verstomastenim lopticama od cakla, na ruke množtvo perstenah od mida ili od srebra, na běla obručiće od kože uresene s midnim rukotvorima ili srebernim, ako su puno bogate. Običaj je i kod njih imati ocešljice pošvene i nagizdane, ali nepoznaju persice. Široka tkanica od omastjene vune zaprečiva modrinu tako nazvanu, zašto je svedjer u modro zamastjena. Sadak od sukna obhitjen na prute od gremeza, pruža se do pol noge. U počet̨ku lěta odmeću modrinu, a nose sami sadak bez rukavicah sverhu běle košuljice. Bječvice děvojčicah svedj su cernjene, nje stavne crevlje, slične onim čovika, nazivaju se opanke; poplate su im od sirove kože goveje, a gornja strana povita s' oputama. Kad se odadu, slobodno im je odverći opanke a uzeti papuče. Děvojačke prame sakrivene stoju pod kapicom, mužatice pušćaju ih niz ramena,

njik, da ne spadne na trag. Terpoš je opleten od běle loze, pa je na lozu navučena velika kapa od cervene čoe; po čoi je prišivena šamija (tako da se čoa i nevidi), a priko šamije pribodena iglama (trepčanima i kolačarama) běla mahramica, sprida sva iskićena parama, trepčanim, smiljen i ružama (načinjenim). Ostrag visi niz ledja jedan kraj od šamije (načinjen parama i ostalim bělim novcima), i zove se *pero*.

Digitized by Google

a kadgod ih obuzlavaju o vrat nakitajući ih s probienim pinezima na način Tatarah i Amerikanah. Děvojka, koja malo da ne izgubila opčinsku čast cić nje zla življenja, mogla bi biti njoj iz glave odkinuta kapica u dan svetačnji, i odsičane vlase od nje rodjakah u znak prikora. Odkle zgadja se, da ako je ka upala u grih razblude, sama odbaca kapu, i išće priměstiti se.

Sve ove muške i ženske odiće čine se kod istih Morlakah, koji ino ne umiju šiti. Žene paka znadu rediti kudělju i lan. Pošto se kudělja (ili lan) izvadi iz močila, i osuši, onda se nabija stupom (a lan tre terlicom); pa se potom počme rediti: najprie se maše na maljci, pa se onda ogreblje na ogreblo, poslie ogrebla perja se na gvozdenoj pernjici, poslie toga perjaju se poviesma malom perajicom, pa su već onda poviesma uredjena. A ono što ostane na obrebi i na perajici grebena se grebenima, i od onoga biva vlas (mali i veliki); a što ostane na grebenima, ono su već kučine.

Haljine kod Morlaka svedj su od istoga ruha, i zato kod njih rukotvorstvo šjavca poništo napreduje. Poznaju nĕšto malo prostomastenje, i njihove boje na nijedan način su pohuljive. Cerno dobivaju iz korah jesena postavljenih, da se moče za osam danah zajedno s gvozdenitom erjom, koju kupe oko nakovi kovačah, stavljaju onu vodu, da se sledeni, pa s njom maste. Tako moraju dobiti lĕpu pomast modru s umočenjem suhog ver-

Digitized by Google

bovnika na hladu u lužnici prem čistoj; vre i ovo mišanje za nekoliko satih, i stavlja se pak da sledeni prie neg postavi se ruho, da se pomasti. S rujom žutu i zagašenu pomast dosižu, i za imati pervu boju, utrebljavaju puzalinu.

Žene Morlakinje malo da ne sve su vezačice i umiju plesti na oko. Njihova vezenja puno su smišna i podpuno ista koliko iz sprida toliko i zada. Na papuče ili opanke nose nazuvke, koje spletaju kao biečve. Kod njih nahode se krosnaci od suhna i od debelog platna, nu malo ženska glava u to radi, budući da nijedno one čine sědeći. Ima i lončarah, ali lonci njihovi su prem debeli, i kuhaju se u divjim pećima izdubenim u zemlju, ništa ne manje su duga života.

Venčanja.

XII.

Pričesta jest stvar kod Morlakah, i to pisme narodne potverdjuju nam, da děvojka izprosena bude za mladića, koi na daleko stanuje od nje mnogo tisućah šešanjah. Takove udadbe opravljaju se po putu staracah od vlastitih obitilih, bez da došastni zaručnici ikad su se vidili. Uzrok toga jest želja urodjačiti se s obitilima puno razprostranjenima i oglasenima cić poroda izversnih junakah. Otac virenika, oli koi drugi njegov rodjak mnogolitni ide prositi děvojku, mnokrat ne

Digitized by Google

naminjenu. Kad dodje poslanik, pokažuju mu se sve děvojčice kućne, a on izabira na svoju volju. On ne gleda toliko na děvojku, koliko na ljude od kakovih je [1]); niti děvojka smije kazati ocu ili bratu, da neće poći za onoga, za koga on daje. Mnokrat još se ne traže novci uz děvojku, nego se za nju daju n. p. bratu čisme ili jačermu, materi kakvu haljinu, tako sestri i svima ostalim po něšto.

Malo kad su im zabranjene děvojke izprosene, nit se kod njih gleda na stanje izpitaoca. Onaj, koi je izprosio divojku, kao naredbenik, netom je ju dobio, ide po virenika, i s njim udilj vraća se, da vidi družbenicu, i ona njega [2]). Ako su tad jedan drugomu ugodni, ženidba je zaveršena. Namenjiva se odma vrěme venčanja, i věrenik vrati se kući, i kupi svaću, da podje po děvojku. Svaki svat plemenito nakitjen jaše konja, i zadiveno drži na kapici perje pava [3]). Družba je vavěk sva dobro oružana, i to ili za pucati i izbacati puške na znak pirnoga

[1]) Naša poslovica „gledaj mati a uzmi kćercu, ili majka udaje kćercu " t. j, ako je mati poslena, vrědna, i na dobrom glasu, lahko joj se kćerca udaje; ako li je opaka, lěna, dugo se neudaje, i na to eto ti još pričice „Běži brate, nije ova za te, već tu snubi, koja poso ljubi. "

[2]) I naši Morlaki kao i Ličani (V. Broj 45 Zore Dalm.) najvole se ženiti pod jesen. To biva najvećma radi toga, jer drugda nemogu, kako mora biti, pir obděržavati.

[3]) Što se odiće tiče, svaki gleda, da što ima najlěpše, tad obuče, ili posudi. Bez visoke cervene kape nesmi nijedan se pokazati, ni bež cervenoga peraluka.

Digitized by Google

veselja, ili za braniti se proti nastupanju protivnikah. I doista ta nastupanja čestokrat zgadjaju se, kad istu děvojku veće od jednoga prose. S' toga i mnoga ubojstva izhode, kakono kažu nam narodne pěsme.

Kad svatovi dodju děvojačkoj kući i sědu za sto, onda (po običaju) otac divojački donese novu čašu, te iz nje piju u zdravlje. Po tom tu čašu spreme uz divojku, na venčanju zapoje iz nje vinom momka i divojku, i to se zove molitvena časa. Poslie venčanja mlada ostavi molitvenu čašu, i čuva je radi spomena do smerti:

„ Te uzima čašu molitvenu "

Ali nadomeće Vuk Stefanović, da na dva ili na trì dana prie nego će poći po divojku, zadje po selu ćauš ili diver, s čuturom nakićenom cviećem i novcima srebernim, te zove u svatove; kad dodje kome u kuću, a on pruži čuturu, i kaže „ *Pozdravio je* (kako mu bude ime), *da mu dodješ s jutra* (ili prekosjutra) *u svatove* ". Onaj mu kaže da će doći, ili da ne može, pa uzme čuturu, te se napije i priveže na nju paru ili grošić, ili drugi kakav novac. Ako onome ponestane rakie u čuturi, a on zaište, gdi zna da ima lěpe rakie, te dotoči.

U svatovima mora biti kum, diver, stari svat, prikumak, vojvoda, ćauš i gadljar, a ostali svi se zovu pustosvatice. Kuma treba da zovne ženikov otac ili brat, ili sam ženik. Koi

Digitized by Google

se godj zovne na kumstvo on treba da podje. Diver ponajviše biva kogod od roda (brat ili bratučed) ženikova; ako li nije od roda, a on je kakav poznanik njegov, s kojim se on pazi. Diver može biti i dite od deset godinah, no obično bivaju veliki momci, a kašto i ljudi oženjeni. Diver ide kašto i na prosidbu. On primi děvojku od brata (obično je da brat ili bratučed, ako nema brata, izvede děvojku i da prida diveru) i dovede je te poljubi u ruku kuma i staroga svata i ostale svatove i sve ljude, koji se ondi nadju; on putem derži pod njom konja, i čuva je, da ne bi pala.

Zaručnica odvedena k cerkvi na konju medju svatovima, pokrivena i okrunjena, netom se sveršili cerkovni načini, kroz pucanjem pušakah i samopalah, i kroz vikanjem okolostojećih, svatovi kazujući neposobnu radost u pogledih prate ju k očinskoj kući, ili ako je malo na daleko k' onoj ženika. Svaki svat ima posobno naredbenstvo toliko u vrěme hodjenja koliko u teku pirne gozbe, koje primljaju se netom kući došli su. Pěrvinac s nikim dělom pridhodi svih, pěvajući; barjaktar nosi barjak svilni o koplju privezan na vitru viajući se. Stari-svat jest pervi medju svatovima kao starešina, i običajno takva časnost dopada najizversniega čověka od sve rodbine. Jedan svat nazvan Stakeo stoji svedjer kod njega za primiti i za gledati da se svakojako izpune njegove za-

Digitized by Google

povědi. Kadgod dva divera imajući za kapom ružu pravu ili načinjenu, služe zaručnicu. Kum svidok jest na ženidbu; komornik uzderži pod svoju pomnju skrinju od perće. Ovaj, veli Vuk, prie viče, da se svatovi opremaju, zbilja šalu (govori sve što mu na usta dodje), prikažuje čast i děli darove; ov treba da je verlo šaljiv i smišan. Čauš u rukama ima načak ili buzdovan, te lupa koje u što, za kapom ima po nekolika lisičja ili vučja repa pribodena, a kašto i po nekolike kašike zadivene. Ovaj urednik je putovanja, i jakim glasom, kao potverdjuje Fortis, kliče: *Breberi, Davori, Dobra-sriča, Jara, Piko*, imena starih milostivih bogovah. Gadljar svira u gadlje. Ženik ima za kapom pribodenu bělu mahramu (kad idu po děvojku jednu, a kad idu s děvojkom ima ih i više: pribode mu punica i nove prijateljice), te mu visi niz ledja. Buklia časa jest družbe toliko po putu koliko u vrěme pirne gosbe. Kogagod, veli Vuk, svatovi sretu na putu (išli s divojkom ili po divojku) ono ga časte vinom i rakiom, a gdigod izidju i seljaci prid njih, kad idu kroz selo s děvojkom i iznesu čast (hlieba, pečena mesa, vina i t. d.) te ih ponude i časte.

Oběd pervog dana, veli Fortis, čini se kadgod u kući zaručnice, ali običajno u domu ženika, komu upravljaju se, netom zaručnici primiše pastirski blagoslov. Tri oli četiri čověka (ponajviše zetovi) nazvana od Vuka *muštulug-*

Digitized by Google

čie, pridhode na daleko dvorbu terčeći, i kažu, da idu svatovi i vode děvojku, i izbace po několiko puške, najberzii od njih ima u dar jednu mahramu. Ovo zovu poći na muštuluk. Domaćin ide na susret nevisti; i kad dovedu děvojku prid ženikovu kuću, onda izadje i jeterva noseći u desnom naručju muško děte (koje zove se *nakonče*), a pod livim pazuhom trubu platna; děte dodade děvojci, da ga unjeguje, te ga ona opaše černjenim koncem ili pantljikom, a platno prostre za sobom iz kuće do divojke. Netom je ova sjahala, pri neg ulize u kuću, kleče na kolina i celiva prag od vratah. Svekerva, ili, kad nema je, koja druga žena od rodstva prikažuje joj rešeto sa svakoverstnim žitom t. j. orašicah, bajamah i t. d. te zagrabi několika puta rukom i baci priko sebe; kad je skinu s konja, a ona onim platnom ulize u kuću. U kući joj dadu prešliću s kudjeljom i s vretenom, te s njom udari u sva četiri zida kućna, po tom joj metnu pod svako pazuko po jedan hlieb, a u usta malo šećera, pa joj dadu u jednu ruku staklo vina a u drugu vode, te unese u sobu i metne na sto. U ovi dan zaručnica ne obidva na terpezi svojnikah, nego napose na drugi sto u družbi dvahu diverah i stakea. Zaručnik sidi zajedno svatovima, nu u oni dan posvećen ženidbi zabranjeno mu je štomudrago odrišiti ili izrizati. On sidi niže kuma (kum sidi u gornjem čelu), no od stida niti smi

Digitized by Google

šta progovoriti, niti može jisti, nego sve gleda preda se, a punice i prijateljice pribadaju mu mahrame za kapu. Kum razrezuje meso i kruh za svih. Tica domaćina da nutka na pitje, i stari-svat obično jest pervi, koi uzimajući u ruke bukaru, i čineći zdravice na čast Sveta branitelja obitili, ili na čestitos Svete Vire, napije se. Obilnost gadna nahodi se u ovim gozbam pirnim, kim ništa ne manje dionik jest svaki svat, budući dužan doniti na pir ono što može. Obično veča i sir izpervo donesu na terpezu, a najpokonje podrobu. Medju jezbinam broji se smok svakoverstnih ptičicah ukućnih, kozlica, janjeta i divjačine, nu malo kad junca. Žene od rodbine, ako su sazvane na pir, jidu i one napose.

Posli obida zameće se kolo, pěvaju se pěsme narodne, i napokon najhrabrenii medju svatovima sastaju se, da pokažu svoju snagu zdvigaujući i mećući ko more na dalje velikotežke stěne. Po večeri kum dužan je povesti zaručnike u sobu za njih pripravljenu. Sutra dan paka věrenica bistveno skinuje pokrovicu i kapicu děvojačku. U to jutro, veli Vuk, zadju na konjima svi svatovi (osim kuma, divera i starog svata) po selu od kuće do kuće, te zovu na svadbu, i obično ovako počimlju: „*pozdravio je kum i stari svat, da dojdete na veselje, ali da ponesete šta će te jisti.*“ Kod svake kuće daju

im poviesmo ili po kakvu mahramu, i to privezuju za uzdu konjima oko glave (to je děvojačko). Po tom dodju svi seljaci na svadbu i svaki donese čast. (n. p. janje živo ili pečeno, prase pečeno ili opaljeno i isporeno, ćurku, kokoš, pitu, ili šta bude, ali kolač i čuturu vina, ili rakie treba svaki da donese). Kad već bude oko pola ručka, onda čauš prikazuje čast t. j. ono što je ko donio; a on to čini verlo smišno i šaljivo, n. p. ako je ko donio prase, a on kaže: evo ovaj (kako mu bude ime) živi blizu vode, pa ulovatio vodenoga miša. „ Ako li je kokoš, a on kaže da je vrana, ili druga kakva tica; ako li je živ ovan s rogovima, a on kao plašeći od njega, pita šta je to, ili je jelen ili vo, ili drugo što i t. d., a uza svaku na poslitku mora kazati: „ sebi na glas, a svoj braći na čast (t. j. donio). „ Poslie toga iznesu darove, i to obićno dva momka medju sobom na kopljači, ili na drugoj kakvoj moći, pa naramuju kao od teže nemogu da idu. Svaka děvojka treba da donese po košulju kumu, děveru i starom svatu, a ostalim svatovima što kome dopadne (kom mahramu, kom peškir, kom čarape i t. d.). Darove čauš dili tako smišno kao i čast što prikazuje, n. p. evo naša snaša donila kumu košulju kakva je tanka kroz persten bi prošla, da je persten gušva oračica, pa do dva tuka a četiri vuka. “ Děvojka medju tim stoji jednako, pa se poklanja.

Digitized by Google

Čauš svoj dar sveže na načak ili na buzdovan, a gadljar svoj na perdaljku.

Drugi dan u jutru još uzme mlada vode i peškir, te poliva svatovima redom, te se umivaju nad ledinom, ili nad kakvom kerlicom, a oni (pošto se koji umlje) bacaju novce u onu vodu. Ti se novci zovu polivačina. Svaki, koi dodje na svadbu, treba da daruje mladu, kad ga srete, i poljubi u ruku. Osim toga i svatovi izmišljavaju svakojake igre, i vele su nemirni i bezobrazni.

Nova mlada ne smije (od stida) nikoga u kuću zvati po imenu: zato je običaj, da ona, pošto se dovede, svim kućanima (muškome i ženskom) naditi nova imena (samo za sebe), tako n. p. nikoga zove (starie diliće) tatom, nikog babom, nikog gospodinom, a mladje, bratom, zlatojem, sokolom, i t. d.; žene gospom, nakom, nevom; a děvojke ubavicom lěpoticom, sekom, gospodicom, golubicom i t. d.

Ovakove zdravice bivaju za tri, šest, osam danah i veće kod bogatacah. Virenice kod Derniša dužne su u teku perve godine samo celivati istonarodne ljude, koji u njikovu kuću dohode. Posli ovoga doba muževi deržu svoje žene s najponizniim načinom.

Prisobnosti i Rodjenja.

XIII.

U vrime prisobnosti Morlakinja ne prominiva jezbinu, niti pristaje u trudu i u hodjenju po berdima i po planinama, da paše stado il dervah da ubere, i mnokrat zgadja se, da u polju i po putu čado poradja, koga tu uzamši u ruke, te odma ide, da ga pere u vodu bližnje rěke, i pa nosi ga doma, da se sutradan k običnim dilim povrati. Baš i ako porodi u kući, ditejce mora da se opere udilj u vodu studenu; i za to prem dobro ovome puku pristoji se ono, što govorili su stari naselnici Talije:

Durum a stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus, sævosque gelu duramus et undis.

Taki običaj bivaše još kod starih Gjermanah. Ni omočenje u vodi studenoj poradja zla sveršenja, niti udi tilu. Ditejce tako iz utrobe materinske primljeno i mekahno otareno, povija se s bilim pelenicama, i tako stoji za tri il četiri miseca; posli ovog pušćaju se sami da idu po hiži, i po dvoru na četiri noge, i tako baš steku potle ono hrabrenstvo i zdravlje, koja razlikuju ih od mnogo drugih pukovah, i vodi ih na planine, da idu po snigu i ledu s rastvorenim persima. Dieca sisaju materinsko mliko, dokli joj ga nova prisobnost čini smanjkati. Kasno odveć puno obukuju im gaćice.

Digitized by Google

U vrême rodjenja, a navlastito pervog, sva porodbina i svi priatelji dužni su poslati darove poroditeljici, i od ovih čini se pak večera nazvana Babine. Evo ti kako krasno izpisiva ih zlatno pero Vuka Stefanovića. Babine traju obično sedam danah. Za tije sedam danah dolaze žene na babine, i donose čast t. j. pite, uštipke, rakiu, vino i t. d., i ditejci darove, te se časte i vesele; a noću dodju komšije i komšijnice, poznanici i poznanice, te čuvaju babine; t. j. side svu noć kod porodilje, i razgovoraju se i pjevaju, a osobito treću i sedmu noć. „Nije sedmu noć dočuvan“ imaju običaj reći onome koi je malo suludast. Tada ne smije nijedno zaspati: žašto drugi jedva čekaju, da ga ogare, ili da mu prišiju štogodi za haljine.

Poroditeljice idu k cerkvi u četerdeseti dan posli poroda, da prime čisteći blagoslov. Perva doba dieca prohode po planinama, vodeći svoja stada. Uz to mnogoverstni rukotvori izhode iz njihove prirodne pameti, i tu skoro privridni domorodni slikotvorac *Sarghetti* upoznao i uzeo na nauke jednoga mladića po naravi tako narešena. Ima čašah dervenih i zviždakah, gdi mora da se upazi prilépo i do živoga urezano obljčje njihovih starešinah, što javno pokazuje podobnost Morlaka, da more primiti se izversniih dělah [1]).

[1]) *Evo što piše slavni Lud. Menin (Il cost. di tutte le nazioni ecc.): „Fra i pochi che nel medio evo applicarensi*

Digitized by Google

Jeća i stvari domovne.

XIV.

Mliko mnogoverstno istisnuto obična je jezbina kod Morlakah. Oni čine ga ljuta ostom, i tako dobivaju něku věrst urde ili zamlaze puno razhladeće. Sir-skorni prigan u mastu, jest najbolja jezbina, kû znadu izpraviti, kad iznenadi im dodje gost. Zelje, koje raste u njihovih vertlih, pohranjiva ih mnokrat od žitne nedaće i od glada. Ribe od sladke vode smok su im ugodni. Težanje kompirah još slabo jest, voćkah pa primlohavo. Peču kruh bezkvasni pod črepanj na ploču od ognjišta. Ovaj jest od raži, il od prosa, ili od svakojake ine psenice. Česan, kapula i ljutika, prem da ih malo sade, jest smok najljubeznii ovom narodu posli pečenice. Istinopodobno je, da jezbina svakoverstnog zelja ponapravlja količinu vode, koju piju, i da podpomaga za pohraniti ih dugovito hrabrenih i obertnih. Njihova piva najdražja jest vino, koga piju mnokrat i prěko mire a navlastito kad dohode u gradove primerske. Ali nije kod njih toliko lozja, da do-

---

alle belle arti alcuni meritarono distinta celebrità; siccome i due Schiavoni, dei quali il primo fu discepolo dello Squarcione, l' altro contemporaneo di Tiziano, e nel cimento della biblioteca di S. Marco competitore di Paolo. Apprezzatissimi sono e ricercatissimi i dipinti si dell' uno come dell' altro. Da ciò parmi evidente, che la Dalmazia per acquistarsi celebrità quando i buoni studii si risvegliarono in Europa non avrebbe avuto d' uopo, che di eccitamenti " (*p.* 731).

Digitized by Google

biu vina koliko im je od potribe. Druga im ipak rakia, koja baš lasno opije ih. Odovle ne mala zla im dopadaju.

Evo nekoliko verstah jića, kako ispisiva nam Vuk.

1. *Ćufteta.* Isjeca se, sitno prisno meso i metne se u njega malo bibera, i sitno isičena cernoga luka, pa se onda načine kao orasi i umetjaju se u šenično brašno (i tako se zovu ćufteta). Poslie toga se poperže na maslu, pa se pospu bilim lukom i kiselim mlikom.

2. *Prevrasta* jest kukuruzno brašno zakuvano jajima (u kakvom sudu), pa se onda onaj skrob izaspe u tiganj na vruću mast; kad se od ozdo podpeče, onda se preverne, te se i s druge strane ispeče; po tom se jede, najviše vruće.

3. *Kombost.* Isiče se kiseo kupus na velike komade, pa se skuha; po tom se izvadi iz čorbe te ohladi, pa se onda zaluči bělim lukom (oli pospe slačicam), i tako se jide (uz post).

4. *Varica*, žito, što se po običaju kuva na varni dan: metne se u jedan lonac, ili u kotao od svakoga žita i variva, te se skuva zajedno, pa se jide kad kad i poslie, drugi i treći dan, pošto se ohladi.

5. *Pečenica* obično biva čitavo kerme, a može biti i ovca, kod siromahah i curka. Pečenicu jošte s jeseni počmu pomalo priranjivati (ne traži se pečenica u oči Božića), a prid

Digitized by Google

Božić několike nedilje danah zatvore ju u obor, pa hrane kukuruzima. Pečenica se obično ubije na Tučin dan, a ispeče na Badnji dan; pa tako jede tja do malog Božića.

Bielci, koji Morlaki u Turskoj kupuju, služe im na město pernicah. Malo njih ima odar u kući. Ložje obično jest tle, gdi spavaju omotavši se u kabanicu. Mnokrat za krevet im služi slama. U teku lětnog doba spavaju u oči neba. Malobrojne stvari su, koje nahode se u njihovih hižah, i one baš koje su, priproste su. Malo ima kućah na jedan pod. Prid kućom im je pridvorje, komu iz strane jest obor. Kuće su im pa pokrivene s kerepicama. Redi od gredah služe na město spreme. U jednome kraju hiže žerna nahode se gdi divojke priko noći meju skladno pjevajući narodne pěsme. Něke pa poljske hižice pokrivene su slamom i s blatskim terstikama. Miri hižah složeni su stinami stavljenim jedna sverhu druge bez klaka obično. Posrěd njih mora da bude misto ognjištu, koga dim obično je da van izhodi po putu vratah, budući da mnokrat nema prozora. Sva obitil, poklem su svi došli iz polja, skupi se da večera prid ognjištu u zimska doba, pa i svak toti zaspava pruživši noge i priklonivši glavu na trup. Gore u svićah maslo na misto ulja, koje kod njih u malo rodi, ali obično gore luč. Odlog utrobe tjera van kad i kad istog nemoćnika. Ništa ne manje nema čistoće u njihovih hižah.

Digitized by Google

Jezik.

XV.

Jezik je duh čovika, duh naroda.
Tomm.

Jezik koga Morlak govori, Slavjanski jest, isti onaj, koi kod ostalih Dalmatinacah, Hervatah, Istrianah, Bošnjakah, Serbljah i t. d. južnoslavjanskih narodah nahodi se, i ako je baš koja razlikost medju ovim, izhodi iz posobnih okolišah podnebja, deržave, susedništva i t. d. nu u bitju i u korenima svi zajedno daju jedan pravi jezik. Nu i slobodno mora se reći, da u ustih Morlaka jezik slavjanski polag drugih jest najbistrii. I baš ovomu pristoje se ove riči slavnoga *Belia* „ *Experiundo sum conductus omnium Europæ linguarum decora non aemulari modo, sed vincere etiam puram slavicam posse* “ i tako još one umetnog *Vialla de Sommiers:* „ *La langue illyrienne est à la fois riche et laconique, énergique et harmonieuse. Elle siede également dans la bouche des deux sexes, et s' emploie aussi heureusement à chanter le douceurs de l' amour, que les hauts faits et le sanglans trophées de Mars. Elle réunit le nombre à la mesure: elle est sonore, noble, oratoire, vehémente, c' est au fait, le langage des heros* “. I tako isto pisali su *Nascinbeni, Fusco, Sardonati, Clerio, Sestini, Della Mestre, Riccardi i t. d.*

Digitized by Google

Ovaj Slavjanski jezik, donesen ovdi u kute sedmoga vika, [1]) kad narodi slavjanski potopili su ilirske deržave, uzderži u sebi sve izversnosti, s kima nakitjene su sve jezikomati, nu baš mnim da u bogastvu, u skladnosti, i u prinaravskome i prem lasnome združenju ričih nijednom jeziku stoji zada, već bolje mnoge nadhodi. Nema stvari, da tako rečem, koja nema posobno ime u obićajnome govorenju. Za izreći svaku najmanju stvar, dilo il čin, ovaj jezik uzderži vlastitu rič. Skladnoglasan je, hitar, priprost, podoban za slagati na način djački svakoverstne pisme i na koimudrago drugi, što svidokuju nam mnoge pismice junačke i ljubezne, koje pjevaju bez pristanka, i one još neizbrojne izversnih pisnikah. I ova skladnost pa izhodi iz cestoće slovoglasnicah, s kimi složene su slavjanske riči, i još iz skladnonaćina gluhoslovah. Zato o ovome jeziku prilipo mogao pisati izversni Gos. I. Franceski (na strani 137 književnog lista „*La Dalmazia*"), gdi veli „*Ma meglio che da ogni altra qualità*

[1]) Veli D. Papebrokio (in Propyleo Maii pag. 236) „*Slavi, quoad Hieronymus vixit, in ultima latuerunt Scythia; primum inde egressi, Dalmatiæque, Illyrico et Pannoniis infusi sub imperio Justiniani senioris.*" K ovomu nadomeće D. Farlat (K. 3) „*Adde quod Slavi quamvis multas identidem in Dalmatiam excursiones populabundi fuerint, nunquam tamen ante imperium Heraclii et septimum sæculum magna ex parte dilapsum hanc provinciam stabili sede ac domicilio tenuerunt*" A malo potle „*nam neque lingua neque nomen Slavorum sive in Dalmatia et Illyrio, sive in aliis Romanorum provinciis ante sextum sæculum audiri cœpit* (T. 3. p. 90)."

Digitized by Google

della sua meccanica costruzione, le torna questo vantaggio (skladnóglasenja) *dalla sua virtù imitativa de' suoni, virtù che solevasi chiamare dai Greci onomatopea, ed è per cui la più parte de' suoi verbi e nomi che i suoni esprimono, sono potentemente imitativi, onde la ricordanza della cosa ti vien richiamata alla memoria appena udita la parola, benchè ne ignori il suo significato. E chi a mò di esempio, non avvisa una rassomiglianza di suono tra i seguenti verbi e le azioni espresse:* zvizdati-*fischiare*, blekati-*belare*, kapljati-*gocciolare*, karkotati-*gracidare*, klokunjati-*gorgogliare*, jaukati-*lamentarsi*, ploskati-*battere palma a palma*, mukati - *mugire*, njaukati - *miagolare*, skeršiti-*spezzare*, sviriti-*suonare la zampogna, ed altre tali spessissime, che sembrano di proposito ritrovate per formare il linguaggio più poetico, più animato, più sonoro. Le quali onomatopee sono di gran uso e di molta forza in un linguaggio, sendo che in modo sensibile ti rinfrescano nella memoria la ricordanza di cosa, che non ti lasciò impressa immagine, ma lontana ed incerta reminiscenza, e che percepita mercè il sensorio dell' udito, mai così viva e determinata s' impresse e si stampò nella memoria, come l' idea degli oggetti che per gli occhi vengono portati all' anima. Che anzi in questi suoni imitativi un altro vantaggio mi*

Digitized by Google

vien riscontrato, e si è quello di risvegliare per la forza dell' associazione di idee, oltre la ricordanza del suono, anche l' immagine dell' oggetto che la produsse, o degli oggetti che per qualche combinazione l'accompagnarono; ciocchè alla poesia reca bellezza e pregio indicibile, volendosi, che quest' arte creatrice con pochi tratti, con brevi tinte susciti nella memoria quel più d' immagini e di rimembranze, che al suo potere è dato, ed in cui stà riposta la principal sua bellezza, quell' arcana magica forza, che parla potentemente al cuore, lo innebbria di memorie soavi, di godute delizie, di placidi affetti".

I baš da nisam na daleko od istine, napriduje ovaj vridni kip, mora to da vidi svaki oni, koi matra s bistrim okom svagdano kušanje drugih, a navlastito kad se oberne k sebi i pomljivo smišlja na prominu, koju ćuti u sebi, svaki put koi dopada mu da čuje il da štije kakvu od ovih ričih. I doisto ko, kad čuje riči — *kapljati, ploskati, karkotati, njaukati* — po nekoj snagi, koju on ipak nepoznaje, mora hitro da ne upravi miso i na pokrove gdi tuču kaplje iz neba padajuće, i na kapiva, i na kiše tihe il prikoredne, zanesen po onome izgovorivome glasu? Komu ne padaju prid oči dne veselja narodnih praznikah i gozbah, kad mu na uši dodje onaj *ploskati*, i krasna livada srid koje tiho teče hladna i bistra voda i u njoj množ žabah, kad čuje onaj *karkotati?* Ko

Digitized by Google

ne misli o svojoj mački hitroj i gizdavoj, kad štije rič *njaukati*? Nu pa mogao bi kogod reći, da to u nami zgadja se, kad čujemo ili štijemo riči, koje prem dobro poznajemo zajedno s ogledom, koga prednose, ali moram da rečem, da to ipak s mnogo većom živoćom dogadja se u izgovaranju ričih, koje pridnose izgled zvekah, budući da tada duh, koi od njih bistru i posobnu priliku nije još začeo, zašto su bezplotne, išće svom snagom, da tako rečem, učoviečiti ih, u tren nadstavljajući ih onim kipim, od kih primiše bitje.

Ove riči pa, koje zvekom samim pridaju nam spoznanje stvarih, čudno služe u pjesnistvu, prem da ne uzderžuju u sebi najglavniu krasotu, ništa ne manje sastupaju u podpomaganju ove, i tako sdružene s razbudjenim slikama, s dražjim ćutjenjem napunjuju serce po putu drugih ganutjah naskočeno i nakanjeno. Nema zveka il romona, koga ovaj jezik nije podoban za sličiti, uredno stavljajući riči, i sabirajući medju velebrojnim one, koje bolje pristoje se svomu naminjenju. Mogao bi izvoditi ovdi mnogo takvih izgledah, koji se nahode u narodnih pesamah, a navlastito u knjigah domovnih Spisateljah, nu to za sada ostavljam. I doisto takove krasote grih je prem veliki da od nekih pohuljene su, zašto biahu u običaj kod svih drugih narodah izobraženih, starih i sadašnjih, a navlastito kod Gerčkih, Dja-

Digitized by Google

čkih, Talianskih i Nemčkih pukovah, i lasno mogao bi utemeljiti ovu besidu s izgledima izvadjenim iz slavnih dilah Omera, Virjilia Danta i Goëtha, ali i ovdi sastajem i već prudnie napredujem u izvedenju krepostih ovog jezika.

Prilipi još je slavjanski jezik zbog njegova sastavljenja, koje buduć hitro, naravno i prosto, priugodno jest sluhu, i lasno ga misal svakoga dosiže. I dvostruko, kakono u svakome ojeziku, zgadja se ovo sastavljenje t. j. skladajući zajedno riči, i na neki način postavljajući ih. I ako se ustavi misal na skladanje ričih, vidit mora se, da ovo izhodi zbog združenja nekih dilakah i pridstavkah, koje dobivaju ovom jeziku priizversnu različnost, hrabrenstvo i krasotu, i koje uzmnažaju natezanje riči ili imena, kadgod sasma daju istoj riči i imenu protivni zlamen, a kad i kad ipak uztegnuju i oslabjaju snagu njihovu. Niti mnogi su ti dilci i te pristavke, koje toliku lipost donose jeziku, ništa ne manje običaj njih velečestan jest. Druga kripost ovog jezika jest naravno i povoljno sočinenje ričih. Ništa ovdi usilnoga ima, ništa zablenutoga il zameršenoga. Sastav besidah, koje ništamanje u sebi uzderžuju najskladnii zvek, jest priprost, i baš po naravi je, koja po sebi niti išće niti mora da terpi pritrudno razumjenje. Odkle misli, začetci i beside izhode bistre, hitre i bezmučne onomu, koi cinu poznaje vlastitih ričih, budući da slobodno mora se reći,

Digitized by Google

da slavjanski jezik naravno bi sastavljen sladak, tekuć i ljubezan. I ne mala jest ova kripost, koju da tako rečem nit gerčki ima jezik, nit diački niti nemački. Izvan toga ovo priprosto sočinjenje ne gubi se u istohodjenju mislih, niti začetke muči slabostju, već bolje mni mi se, da skladno duh veseli, i polag prostoče i snage diže ga više od sebe, kao nejako povjetarce u primaljeni dob šapćeći po livadici cvatućoj i mirisnoj. Nuti izgleda u ovome komadiću narodne pisme, izvadjenome iz moje velike zbirke narodnih ljubeznih pismicah [1]).

Primorkinja konja jaše
Srebernom se ćordom paše,
Na dunaj se naziraše
Sama sobom govoraše:
Bože mili lipa ti sam
Tanka u boku a visoka,
Al da imam černe oči
Kako imam žute kose,
Tri bi grada zamamila
I u gradu Alajbega,
Alajbega il mu brata. i t. d.

[1]) Iz ove moje velike zbirke izvadjenih izvodio sam na broj 12 i tako posli god. proš. i tek. u Zori Dalmatinskoj nekoliko narodnih ljubeznih pesamah od mene sakupljenih u Starome Gradu na Hvarskom otoku, varošu, u kome punom rukom takovo blago umstva i jezika nahodi se razasiano. Kad bi moji domorodci dragovoljno htili primiti ih i rado pribroiti se, mogao bi ovu moju zbirku i dati na svitlo na slavu naroda jugoslavjanskoga i na općinsku korist.

Digitized by Google

Poslovice.

XVI.

Il proverbio nella brevità sua evidente, ha fecondità inesauribile, e potrebbe ciascuno dar materia ad un libro.

Tomm.

Priveliko i malo da ne zabitno blago sklapa u sebi slavjanski jezik. Poslovice su puno česte u ustih Morlakah, i mudrosložene su i lipe, i priprudno i prigizdavo plodenje podaju slavjanskome narodu. Doisto ne bivaše do sada bolji način za upraviti k izobraženju, k pravdi, k poštenju i k razboru prosto ljudsvto, neg staviti mu prid oči mnogo pričicah mudrih i kratkih, da ih duboko u pamet usadi, i da po putu njih diluje. I baš te poslovice, pripovidavši otac sinovim, od starih vrimenah tja do danaska došle su, za bilježiti um i ćudorednost slavnih pradedovah. Ovim pribaskam spada s većim dilom ona izversnost u razloženju i oni dobar um, koga, čudeći se mnokrat upazimo u nekih poseljaninah, koji uzjačeni po naravskome umorazlogu prosvitljenome i odpletanome, lasno s takvim zagadkima, koje su kao mladice s kih izrestuju široke grane, prem dobro pokazuju, da pravost njihovih dilah poznaju, i obični su razložiti hitropametno s najizversniim čovikom. Slavni *Viko* hotio bi, da to mišljeno gogorenje nadje se isto općenito u svim narodima, složeno po putu pervašnjih istinah, počctakah, mu-

Digitized by Google

drobesidah i skladnoredjah, al da se lasno budu razumiti, i što je veće pamtiti. I takova proslovja doisto nahodimo da su bila u običaj kod Israelitah (poslovice navlastito Salomuna), kod Gerkah (Pitagora, Kleobul, Posilip, Teonjid), kod Rimljanah (Publio Širo) i napokom kod Persianah, Indianah i Kinesah (Zoroast, Sanakea, Konfucio).

I kod naroda slavjanskoga velebrojne su poslovice, koje svaki dan čuju se u ustih seljakah, i s velom pametju spodobe ih s različnim zgodama i okolišima života Veći dio ovih uzderži lipi skup ćudorednih besidah. Ali izvam Vuka Stefanovića nitko do sada o njim bavio se. Ja prem da slaba mi je snaga u umstvu južnoslavjanske književnosti, nu ljubeći svom dušom ovaj slavni jezik, izkao sam utražiti koliko već mogao slavjanskih poslovicah, i na to bih navlastito postavljen od ovih prikrasnih ričih našega vridnoga domorodca Učit. I. Franceskia (Dal. p. 14): „ *Vorrei anzi che più altri nostri giovani mettessero la propria sollecitudine in questo genere di raccolte e di studi, da cui loro verrebbe assai più merito ed applauso, che da parecchi romanzi che per tal modo almeno, col raffronto dei proverbi dell' altre nazioni anche più rimote, imparerebbero come vi sieno nel genere umano alcuni principi di onestà, di giustizia, di rettitudine comuni, onde rispetto a certe cose ed a certe azioni la pensarono duemila anni fa,*

Digitized by Google

come la pensano adesso e nel Giapone e nelle Antille egualmente che in questo piccolo angolo dell' Europa, in Dalmazia, essendo un assioma, giusta il Vico, che idee uniformi nate appo intieri popoli tra essi loro non conosciuti, debbono avere un motivo comune di vero. Di più compiuta con premura questa raccolta, imparerebbono meglio a stimare il rustico popolo, tenuto dalla maggior parte in conto di abietto, scoprirebbero quali massime esso possegga, di quali abbisogni; cercherebbero di a lui darne di nuove accennanti a religione, a medicina, alle arti o componendole essi, o derivandogliele da qualche altro popolo, che le ha, e a questa guisa proficuamente impiegherebbero la loro fatica nell' educazione di una parte della nostra società molto a se stessa fin' ora abbandonata dalle vicende de' tempi, dalle ingiuste leggi di una Repubblica soverchiamente aristocratica e veneziana, persuasi col profondo Romagnosi, che l' incivilimento e il progresso non nell' uomo individuo, ma nell' uomo collettivo consiste. Il popolo ci può molto insegnare, gli è vero, molto possiamo da lui raccorre od approfittare; ma il popolo abbisogna anche di assai cognizioni ch'egli ignora affatto, e delle quali nell' uso cotidiano patisce necessità. " Ovako ti mudro besidi ovi verli domorodac. Evo pristavljam ovdi nešto malo poslovicah od moje zbirke izvadjenih.

Digitized by Google

Ako je daleko Bagdat, blizu je lakat.
Ako mi brat kozle odnosi, ono mi je vuk, ako mi vuk kozle donosi, ono mi je brat.
Babu vode kad divojku ne nahode.
Berzu konju ostróga ne tribuje.
Bezočni svit uživaju.
Bez zaime nije naprave.
Bilj k sebi svak priteže.
Bogatcu su svaka laka.
Bog ne spava.
Bolje i s po puta doma se vratiti.
Bolje je dati vunu nego ovcu.
Bolje je dobar glas, neg li zlatan pas.
Bolje ti je bez pogibe u domu tvomu pribivati, negli s pogibom u tujemu.
Bolje je tovara čuškati, negli bréme cicati, nositi.
Bolje je udrit u bah negli ulisti u tamnicu.
Brat je mio koje vire bio, kada bratčki čini i postupa.
Budi kruha, budi hljeba, biti će zubah.
Časna haljina sramote ne pokriva.
Čavao čavla izbija.
Čim se koza dičila, tim se ovca sramila.
Čim se vuk useŗe, ovca uteče.
Čovik je sam, kao dub posičen.
Daj mi sriću, a verž me u vriću.
Da ne bi orla erjavo bi smo prošli.
Da nisam patila, ne bi se u sridu spratila.

Digitized by Google

Darovanomu konju zubi se ne gledaju.
Derž po mitu dohodi.
Da su dobri zaimi, i žene bi se zaimavale.
Dati vuku kozliće pasti.
Dlaku u jaju traži.
Dobra tergovina kupca ne traži.
Dobar tudjim tobocom.
Doći na tanke vode.
Dogorio je lu. do nokatah.
Dokle mu deržiš meden perst u ustih, priatelj ti je, ali desni brat.
Domaća večera najbolje probude.
Drago mu prodaj, a pravo mu izmiri.
Druga doba, druge ćudi.
Dub od perve ne pada.
Dužnik dobar tujemu tobolcu gospodar.
Dva bez duše a treći bez glave.
Gdi koza dahne, loza tu sahne.
Gdi sila gospodi razlogom nehodi.
Gdi zub boli, tu jezik utiče.
Gerbac gerbu tudju vidi, a svoju nevidi.
Glad neima oči; glad i u kužnu kuću ulazi.
Glavu na lakat naslonio.
Gledati se kao pas i mačka.
Gora je odvala nego povala.
Gredu od dlake učiniti.
Hajem za to koliko i pas za petu nogu.
Hititi se posla za sve dvaesti nokatah.
Hvala se u sverhi piva.

Digitized by Google

I dva bi oka u glavi zavadio.
Jedna lastavica, jedan cvit ne čini proljetje.
Jednim tjekom dva zeca stignuti.
Jide se probitačno a ne udivo.
Jisti kruha od mnogo pećih.
Imaš me, nimaš me, izgubiš me, poznaš me.
I muha konja upekne.
Inkune nove na otar, a stare pod otar.
Još ti vo nije sto pod nogu.
I prie su junaci u nevolje upali.
Iza zle godine osta bibavica.
I zmia pozna drum.
Iz ruke kam, a rič iz ustah.
Kad ideš u vuka na pir, vodi pra uza se.
Kàd je rat, nije nitko nitkomu brat.
Kad kuća u selu gori, svak se sebi boi.
Kakav u kalamanku, takav i u naglavku.
Kako rilo tako i dilo.
Kako tko nikne tako i bikne.
Kerv nije voda.
Koga je zmija upekla, i gušćerice se boi.
Kokoš vodu pije, i na Boga gleda.
Komaru digni nogu što mu ostaje?
Ko nemože lupat konja, sedlo lupa.
Konopac tvojstruk mučno se preterguje.
Konop ne priteži, er će ti se prikinuti.
Ko psima ljega s buhami ustaje.
Korizmu činit na poklade.
Ko zlu prašta, dobru škodi.

Digitized by Google

Kruh sitni nije za svakoga.
Kućam se i baštinam ištu godišta, a mudar čovik svej je mlad.
Kuća na glasu, a mačke po selu tudje lonce ližu.
Kupiti mačke u mihu.
Lasno je vragu u sviralu sviriti.
Lupežu većkrat obid prisie.
Mačiem čapetom žeravu odprećivati.
Mačke gdi nije, tu miši kolo vode.
Med se liže, er je sladak.
Metla nova dobro mete.
Mladčad seljanska hlepi za gradom, kao za jabukom, a luda nezna, da je ona jabuka červljiva.
Mlin je svakoga žita.
More, oganj i žena, tri najgora zla.
Na putu ružica a na domu tužica.
Natovari, ter udari.
Nebudi psa, koi spava.
Nemarim zanj, koliko za lanjski snjeg.
Nemoć od sladke vode.
Nepružaj se dalje od gubera.
Neumie palja kokošima zamesti.
Neužiže se oganj bez dervah.
Neveruje dok ju neugrize, pak potle izpljuiva, dali gorčilo kusa ostaje.
Nevolja redom gre.
Nezna tovar što je petrusimul.

Digitized by Google

Nezvan došo, nepošten pošo.
Nijedna vuno, poznam te.
Nije plemena do slavna imena.
Nije zlato sve što sjaje.
Ni mi staro kašlje, ni mi mlado plače.
Ni moj lov, ni moj zec.
Niti dobru teci, niti zlu ostavi.
Nogu upravi u obe ostroge.
Od muhe vola činiti.
Od pitoma zelja terbuh ne boli.
Od zabileženih pazi se.
Od zla dužnika i kožu bez mlika.
Oganj bez derva neužiže se.
Oko gospodarovo konja paše.
O kraj more lupa.
Ova je kakono jabuka raja zemaljskoga.
Ovca gubava sve stado gubavi.
Pamet koga nesluži, služe noge.
Pasji hak more ne muti.
Persti nisu svi jednaci.
Poklisaru se glava neosjeca.
Pokrivaj se, koliko imaš bilja.
Ponukavca glava neboli.
Prazna vreća uz gori stat nemože.
Prije neg koga uskosiš (jezikom) po spagu tvomu mervice popipaj
Priko odviše.
Prošo je pješ poljanu.
Pruži žaba nogu da i nju podkuje.

Digitized by Google

Pusto mliko i psi loču.
Riči da se kupuju, manje bi se govorilo.
Sercu jezik ne odgovara.
S glave riba smerdi.
Sidi krivo, a sudi pravo.
Spješnu konju ostroga ne služi.
Sreća komu sviri, lipo kolo vodi.
Stare inkune pod otar, a nove na otar.
Star vuk pasia maškara.
Stavi ludo na visoko da nogami maha.
Stavi ruku na persi i pogledaj na Boga.
Što mačka koti, sve miše lovi.
Što pas laje, vitar nosi.
Što se babi htilo, to se babi snilo.
Što tebi nije drago nečini drugomu.
Stupaj gospodarev goji njivu.
Stvora je malo gdi je mnogo ričih.
Svaka sila do vrimena.
Svak nije za svašta.
Svakoj inkuni zavetovati se.
Svako zlo za bolje.
Svetac prodje u jedan dan.
Svud je svega i svašta – Svud je dobra i zla.
Terbuhu praznu, sve je milo.
Terbuhu situ, sve je mersko.
Teško meni bez mene.
Teško ti mišu s mačkom.
Tikva ti je šuplja.
Terajući lisicu, nastupio je na vuka.

Digitized by Google

Terajući vuka, istirao sam lisicu.
Tko će časno, nemore lasno.
Tko k sebi konop sasma priteže, prikinit će mu se.
Tko čeka i dočeka.
Tko može i konj može.
Tko naopako teče, vrag odnosi.
Tko nederži brata za brata, on će tudjina za gospodara.
Tko neima pameti, ima nogah.
Tko otara ne vidi, i peći se klanja.
Tko rano ustaje, vas dan mu dobar nastaje.
Tko što dila, pridanj pada.
Tko svoj posao čini, rukah nemarlja.
Tko umie, tomu dvie.
Tko umitnoga izpravlja, sam sebi prigovara.
Trudno je od dlake gredu učiniti.
Tuče vodu u tučanj.
U bogatca na glas, u siromaha na čas.
Upala mu je sikira u med.
Uši da ti čuju, što ti pete govoru.
Uz suho dervo i sirovo gori.
Verći udicu, za ulovit ribicu.
Veće je danah nego komadah.
Već je dužan neg bi se prodao.
Vino će ti pravicu očitovati – u viqu ćeš pravicu izmusti – u vinu ćeš čeljade poznati.
Vodu svu na svoj mlin navraćati, svaka k sebi pritezati.

Digitized by Google

Vo ti još nije stao na nogu.
Vrag nije kakav ga kažu.
Vrana o buništu, a sokol o mesu; pak oboje na Jurjev dan izleti.
Vran vranu oči ne izbija.
Vrime je drugda mati, a drugda maćeha.
Vrime je od svašta.
Vrime svaka odkriva.
Vuk dlaku prominuje, a ćud nigda.
Vuk prožđire onoga, koi se ovca čini.
Vuna lasno plavi.
Zakidivati ranu na zdravu mesu.
Zaludu je začina, kad nije načina.
Zaludu mi je biser, kad mi gerlo davi.
Zaludu ti je širok svit, kad te crevlja tišti.
Za nevolju babu vodu, kad divojku ne nahodu.
Za poznat čovika mnogo soli treba je s njim izjedsti.
Zemlji mokroj malo derva trebuje.
Zima i lito jest godište.
Zla se godina može i na štapu priskočiti.
Zlato kad govori, svak šuti.
Zna gdi kokoš jaje nosi.
Zna vrag mnogo er je star.
Žedna bih te priko vode priveo.
Žena verla valja zlata.

Digitized by Google

Spivanja i Pisništvo.

XVII.

Pisme su medju trudim života kao cvjetje medju dračama, kao voda živa, koja izvire iz serca zemlje medju stjenam golim, kao glas nebeski, koi dolazi nezna se od kud, ter svuda raznosi miris skladenja... Pisme su povjest naša, u njima tražimo dobro i zlo naše. Drugi puci štiju ih, prevode i diče se s njima, a mi ih sě sramimo, i još izsmijavamo s našim varvarstvom. Pokupimo, bratjo, pokupimo naše blago, prie nego ga vjetar vremenah nepogubi Hlijeb iz zemlje, liepost iz puka, puk nam je otac, a zemlja majka naša.

Tomm.

U općenjih seljanskih, koja osobito uzderžuju se u kućah, gdino skuplja se veli broj mladićah i divojakah zajedno, uvekoviti se, veli Fortis, spomena domorodnih zgodopisanjah od priašnih vrimenah. Svejer nahodi se koigod pjevalac, koi združeći složni svoj glas skladnome romonu gusle jednožične, mora jako da se čuje, ponavljajući i velekat iznova umišavajući stare pisme. U pjesnih naroda ne mješaju se pripovisti poganske; jer od Bogovah poganskih neostaju mu nego same *Vile*. *Vila* Božica je od pjevanja. Ona žive običajno po velikim planinama i po kamenjacima oko vodah. Vila stvor medju ženom i medju boginjom, lagahnja od ljudskog tila, i zato bližja duhovnim prikazanjim kerstjanskim, svagda mlada je lipa u bjelu tanku haljinu obučena i dugačke niz ledja i persi rašpuštane kose, blagodarna po naravi, ali kad ter kad raserdjena proti ljudskoj oholosti. Vile pa nikom neće zla

Digitized by Google

učiniti dokle ih ko ne uvridi (negazivši na njihovo koli, ili na večeru, ili drugčie kako), a kad ih ko uvridi, onda ga različno nakaze: ustriele ga u nogu ili u ruku, u obije noge ili u obije ruke ili u serce, te onda umre.

Pivanje viteško kod Morlakah jest uzdahnivo po sve i isto. Običajni su još pjevati malo i s nosom, što doisto priklada se i romonu njihove gusle jednožične. Stihovi, s kima složene su ove pisme vitečke, uzderžeće vitečke pridaje, obično su desetoredci, nit se slagaju. Osobito ove pisme pjevaju junačtvo i ljubav, i prirodni duh u njima živi. Ali izversnosti ovog pisništva nije treba da izvodim, budući da o njima prem dobro i bistro uzbesidio je slavni naš Tomaseo [1]). Ovo ću samo opomenuti, da ne samo u selu, nu i kad koi Morlak putuje po pustih planinah, uzpeva sa svim glasom navlastito u noćna doba, proslavjajući s

[1]) Veli ovaj u XI svezku italianskog časopisa „ *Giornale Euganeo* “ 1845 „Tri doba, mome po mnenju imalo je pjesničtvo puka serbskoga (dalmatinskoga), koja je treba dobro razlikovati Najpervo uspomene četernaestoga vika, kad kraljestvo Nemanidah uzdignu se na gerčko carstvo, i pade i imade s telom Lazara pokopanje posvetjeno požalenjem narodah. Od ovoga doba zaisto viteškoga izostalo je malo narodnih pjesnih, ali one koje su do danas doperle, mogu se uzporediti u liposti s najboljim viteškim pjesnami gerčkim i predpostavit se jim u dostojanstvu bogoljubne žalosti. Ovome vrimenu spadaju takodjer najvažnije pripovisti o Kraljeviću Marku, koje nam govore o njegovoj dobroti, junačtvu i smerti. Slide za tim pjesme, koje nam prikazuju Marka sužnjom ali ne slugom, Marka šaljivčinu, pančinu ali branitelja slabiih, i nigdar u duši podjarmena Turskim običajima. U tretjemu dobu nahodimo hajduka, družtvo, koje se podiže iz medju družtva i uvik se s ovim bori, mešalina uljudnosti i u-

Digitized by Google

pismom svojom dila kogagodi junaka, kneza, bana il kralja slavjanskoga, ili koigod narodni ljubezni dogadjaj. Ako se zgodi, da u to prodje na daleko kroz istu planinu koi drugi Morlak, ili iz koje strane, ovaj priuzimlje stih izpjevan od pervoga opetovajući ga; i takvo priuzetje stihovah napreduje, dok dalečina razdvaja njihove glase. Pridugo zavianje slidi stih. Riči s kima stih složen jest, hitro su izgovorene bez ikakvog skladna romona, koi pak vas pojavlja se u zadnjoj slovki, i dospiva s zgorečenim zavianjem i poduljenim na način pitnotreptenja, koje na sverhi u tren uzjačuje se i dospiva.

---

silnosti, velikodušna poštenja i smiona lukavstva, onog poštenja koje nije poznato ni kervniku iza kako je pokušo i žalosti i pogibu “. A inudje „ Serbske narodne pjesme gdi gdi uznešenie su nego gerčke, ali uznešenost njihova tako je prosta, da ištom što se je pokazala, prodje... Uzveličavaju prirodu, kez obožavat ju. Podavaju još žitje i razum ljudski, ali ne čine žitje i razum ljudski njezinim robima. Mnokrat u narodnih pjesnih obrati se duša nevoljna, bojazljva ili pouzdana k gori, k cvitju, k pticami i razgovara se s njima o svim onima, koji su joj mili i dragi, preporučuje ih, kao uverena, da ova stvorenja božja razumiju ljudske tuge i ljubav, i da ih žale. Kad kad zaljubljena divojka govori k konju svoga draga, kako k vjernom drugu njegovog žitja. Serbske narodne pjesme napominju više putih konja nego gerčke, jerbo su ravnice Serbskih i Bosanskih poljah otvorenie i prostranie za poletit berzim korakom... U serpskih pjesnih ptice donosu kadgod liste, kadkod živom riči navistuju dobre ili zle glase. A kadgod vratjaju se s bojnog polja kljunom okervavljenim i krilim prilomljenim pripovidajuć junačtva i smerti. Često u serbskih pjesnih žalostni su glasovi jer ove iskrene i otvorene duše deržu žalost kao nerazdiljivog druga njihova života. I ljubav mnokrat je žalostiva, svedjer skupljena: često joj je smert sverha, i što je zameritie, samovoljna. Sad momak sad divojka ubijaju se nad mertvim tilom svog draga, pa ih zajedno ukopavaju, i iz groba rastu dva lipa duba, koja se ljubezno gerle “.

Digitized by Google

Pjesništvo nije posve i sada izostavljeno kod Morlakah. Ne samo pjevaju se pisme stare, ali ima i novih. Nahodi se i sada ne mali broj pjevacah, koji posli neg su izpjevali jedan komad stare pisme uz guslu udarajući, dospivaju je stihovim u oni čas od njih iznenadi složenim, i to na čast gospode koja nutkala ih na pjevanje. Ima paka onih, koji udilj iz početka iznenadi pisni pjevaju, ali svegda uz gusle udarajuć, i tako ih doveršuju. Niti još smankaje po sve pisništvo pisano, kad hoće da se ustanovi uspomena kojegodi zgode velike i čestite. Od svirokah, diplih pastirskih i mišicah priobćenito mora da bude sastavljeno skladnopjetje kod Morlakah.

Pivanje dakle, priizversno govorenje duše, kod Morlakah obično jest i prijako, i nijedan narod mni mi se, veće od Slavjanskoga ljubi ga i služi se s njim, da pojavi i priobći slavu svoju, ljubavi i žalosti. U varoših n. p. i u selih dalmatinskih svuda kad sunce topi se u pučinu, kašto i na neke dobe noći i s jutra moraš da čuješ doletiti na krilu tihog povitarca skladni romon sladkih glasovah iz planinah, iz livadah i iz seoskih hižah. Kokot, s izversnim načinom sazvan pivac, dobnik jest, ajeromjerje i gonetnik seljakah. Okušaj ove četiri pisme izvadjene iz moje zbirke, te ogledaj prostotu naroda s krasotom obavitu:

Digitized by Google

I.

Sunce izadje, kolo se razadje,
Svaki junak svomu domu podje
Neki majki a neki divojki,
Neki jošter virnoj zaručnici,
Lipa Mare majki na dvorove.
Al 'je Mari Bog i srića dala,
Pri Ivana na bili dvor došla
Pri njega je dvore zatvorila,
Mare u dvore a Ive na dvore.
Svu noć Ive za vratima staše
Po Ivanu tiha rosa paše,
Na Ivanu ne biaše ništa
Nego sama tanahna košulja
Što mu lipa Mare navezala,
A pod vratom sviona mahrama
Ku mu lipa Mare darovala,
A u ruci sreberna tambura.
U tamburu slatko udaraše
Još uza nje lipše popivaše,
U rič svaku Maru spominjaše:
Dušo Mare moja gerličice,
Dušo Mare moja jabučice,
Dušo Mare perla i peralo,
Sve sam moje gerlo izderao
I moga sam konja pomorio.
Pjevajući oko dvora tvoga
Pjevajući i odšetajući,

Digitized by Google

Al sve mi se za to malo hajc
Samo Mare da bis bila moja.
S tim se Ive vrati na dvorove.
Ne bi zora ni biloga danka
Kad Ivana budi mila majka:
Ustan Ive moj rodjeni sinko
Prošlo ti je sunce mimo dvore,
Al to nije ono žarko sunce
Neg to biše ona lipa Mare,
Ni na tvoje dvore pogledala,
Jer te misli privariti mlada,
Al ja ću te naučiti Ive
Kako ti ćeš privariti Maru.
Stoj u kući tri litnja miseca
I odgoji kose divojačke
I obuči svoje sestre ruho,
Vazmi Ive vidro okovano
I hod Ive na dunaj na vode:
Al ne hodi kud se gre na vode,
Nego Mari mimo bile dvore;
Ne zovi je po imenu Mare,
Neg je zovi draga drugo moja,
Draga drugo homo li na vode.
Sveršili se tri litnja miseca
Ive odgoji kose divojačke
Obuko je svoje sestre ruho
I vazimlje vidro okovano
I otide na dunaj na vode;
Al ne grede kud se gre na vode

Digitized by Google

Nego Mari mimo bile dvore,
Iza dvora Maru dozivaše:
Ne zove je po imenu Mare
Neg je zove draga drugo moja
Draga drugo homo li na vode.
Draga drugoj svojoj govorila:
Bormeh neću drugarice moja
Jer na vodi mlajahan Ivane
Bilo će mi lice obljubiti.
Druga Mari tiho govolila:
Viruj meni drugarice moja
Evo tebi tverdu viru dajem
Da ni Ive na dunaj na vode
Neg je junak u kuli visokoj,
Bol boluje, pribolit da neće.
Na to se je privarila mlada,
Uzela je vidro okovano
I išla je s drugom na dunaje.
Kad su došli na dunaj na vode
Druga drugoj svojoj govorila:
Tak ti bora drugarice moja
Što bi mlada učinila sada
Da je ovdi mlajahan Ivane?.
Druga drugoj svojoj odgovara:
U dunaj bih se u vodu mećala
Ne bih mu se u ruke podala.
Kad to čuje mlajahan Ivane
On je uhvati za bijele ruke
Pa je meće uzase na konja

Digitized by Google

I vodi je uz to polje ravno.
Oni su se mladi tad' venčali
U ljubavi danke provodili.

II.

Mlad me prosi za stara me daju.
Al da vidim uvik s majkom stati
Borme neću ni za stara poći.
Da vididu cerne oči moje
Da star ljubi bilo lice moje
Vas bih pelin po polju pobrala
U dunaj ga u vodu mećala,
U toj bi se vodi umijala
Za da sam mu gorka i čemerna.
A da vidu cerne oči moje
Da mlad ljubi bilo lice moje
Svu bih ružu po polju pobrala
U dunaj je u vodu mećala
U toj bi se vodi umijala
Za da sam mu bila i rumena.
Pogledajte stablo starikovo
Kad je vitar kerše mu se grane
Kad je rosa uvene mu lišće!
Pogledajte stablo mladikovo
Kad je vitar viju mu se grane
Kad je rosa ožive mu lišće!
Tako i mlado i bijelo lice.

Digitized by Google

III.

Papar plivi lipa Mare
S knezom Perom pod orihom.
Govori joj lipi kneze:
Jes li Mare obećana?
Govori mu lipa Mare:
Nisam nigda ni prošena
A kako sam obećana.
Kad to čuje kneze Pere
On posegne ruke u žepe,
I povadi lipi persten
I daje ga lipoj Mari
I još joj je govorio:
Evot Mare vira moja
Počekaj me godinicu
Dočim idem na vojnicu;
Ako nećeš godinicu
A ti Mare polovicu.
Pri neg Pere na vojnicu
Pri usadi bilu lozu
A za lozom vitu jelu
A za jelom narančicu,
Za narančom divojčicu,
Paka ide na vojnicu.
Pri neg Pere sa vojnice,
Pri mu jesu govorili:
Bila loza otergana,
Vita jela posičena

Digitized by Google

A naranča oberena
A divojka obljubljena.
Nekti Pere virovati,
Nego ide sam gledati
Od uroda bile loze,
Od višine vite jele,
Od mirisa narančice,
Od lipote djvojčice,
Te nemore ić u dvore.

IV.

Primalahno stablo moje,
Ja te počeh zalivati
Vodu noseć pod tvê grane,
Misleći te uživati.
Ja se mučih zalivat te,
A drugi te bere i kida,
Bez nijedna voća brati,
Meni dajuć žuča i jida.
Da mi 'e bilo to znat onda,
Kad sam tebe odgojio,
List po list bi izkidao
I sve grane izlomio.
A nemilo vilo moja
Trudim mojim jel 'to plaća?
Mnogom potu, trudim mnogim
Jel' dostojna ranah vraća?

Digitized by Google

Tanci i igre.

XVIII.

Si vous y arivez n' allez pas plus loin cette fois. Vous avez trouvè la plus douce, la plus bienveillante, la plus hospitaliere, la plus gènerèuse des populations. Respirez en paix cette atmosphére d' innocence et de jeunesse, d' entousiasme et de poésie, que le souffle de la science n' a pas altérèe. – Vous êtes chez les Morlaques.

Nodier.

Najobičnii tanac, koi nahodi se kod Morlakah jest *kolo*, i vodi se uz pjevanja pisamah narodnih i uz romona diplih i mišicah. Ovaj tanac nisu Morlaki donili sobom, kad ovdi naselili su se, ni ipak ikada biaše u običaj kod Slavjanskih narodah; ali su primili ga, kad u teku sedmoga vika u ovoj kraini nastanili su se, od puka našastoga t. j. od Ilirah priašnjih pribivaocah ove deržave, kod kih još od pervašnjih dobah bivaše u običaj. I da je to tako potverdjuje nam glasoviti Linhart (Versuch einer Gesch. von Krain b. 320). Ovaj izversni spisatelj izvodi malo da ne sve običaje staroga naroda Slavianskoga, i spominjavši *Kolo*, veli, da je tanac starih Ilirah, nepoznan kod Slavjanah, nu od njih primljen u vrime njihova dohodjenja u ovoj kraini, i napokon hoće da isto je ono što *Korea* kod Gerkah. Ali medj arajdanjim naroda Slavjanskoga izpisuje i tanac, naznačeći, da ga ljubljahu i suviše, nu pa da biaše odveć divji. Veli onaj: obertanje, glasnito

Digitized by Google

pleskanje nogah, bezredno skakanje, krećanje divjačno bilizi su tanca slavjanskoga. U Karnioli ti načini su puno polakšani. Ovdi tanac priživ jest i prihitren. Vidjet je, da čovik i žena na izminu jedan od drugoga biži. Ona družbeniku svomu obraća se kad sprida kad zada s hitrostju, da čudit se je. Čovik slidi je, plešće s nogami, viče cić veselja, uz višinu skače, vija s tilom, i u čas, u koi onaj ide uloviti je, ona s nenadnim obertanjem biži mu. Nu mnokrat ulovi je, i dviza je uz višinu slavočesno, vapiući cić veselja. U ovome tancu uzpoznaje se običaj stari naroda slavjanskoga t. j. otmice divojačke. Svaki dakle iz ovoga viditi more, da ovaj tanac, malo odivjačen, uzderži stope biležive naroda slavjanskoga vrimenah prijašnih, i svaki mnim da će sa mnom pogoditi još, da je privelika različnost medju ovim tancem i našim *Kolom*, i za bolje reći, da su ova dva tanca po sve različna medju sobom i cić načinah i cić duha i cić ćudi puka. Doisto ima se reći, da pervi prikazuje nam igru puka ako ne divljaškoga barem odveć malo uljudnoga; u drugomu pa upaziti moramo igru, od koje ne bi se sramili najizobraženiji narodi. Pervi biliži divojačku otmicu, drugo upomenjuje štovanje bogoljubno vrimenah pervašnjih, koje ukinuto po Božjoj milosti, znali su ga naši pradidovi postaviti medju igram, bez da uvride poništo zakone bogoslovja našega Spasitelja, i

Digitized by Google

zašto baš taki je, bi dopuštjen i od vlade cerkovne. *Kolo* još sada u običaj jest kod *Arbanasah*, ali ne nahodi se kod inog traga Slavjanskoga.

Nu ovu igru, imenovanu *Kolo*, nahodimo izpisanu od Salmasia kod Hofmana (Lex. Univ. conf. v. chor.) „ *Non semper, veli Salmasio, veteres consertis manibus, verum aliquando solutis etiam, in orbem disponebantur. Concinentes autem movebantur in lævam primum, primum hoc motu cælorum orbem imitari ajentes, eumque vocabant stroplico; quem cum explerunt, totidem numeris eadem vestigia pluribus temporibus, relegebant; qua reversione subter-labentium adversum motum planetarum referri profitebantur. Antistrophes hæc. Eo spatio absoluto, stantes, terræ quietem repræsentabant* “. Nu ti paka kako ovo opisje, istomačeno od Salmasia, prijavno sjedinjeno jest s našim kolom po priizversnome Gosp. P. Nisiteu, koi u isto podaje nam prilipi opis. Veli ovaj (Dal. 32). „ *Questo ballo (Salmasia) io lo trovo pienamente simile a quello, che fra noi vive tuttora, denominato* Kolo, *che viene usato in alcune festività solenni. Avvi in questo come in quello il movimento circolare da destra a sinistra ed il retrogrado da sinistra a destra, e la fermata. Tengono i danzanti intrecciate le braccia or in un or in un altro modo, ed ora sciolte e pen-*

Digitized by Google

denti. Si uniscono frammisti uomini e donne, giovani e vecchi, terrieri e forestieri. Incominciano la saltazione a passi misurati caminando con grave e dignitoso andamento e poscia con giuoco uniforme e concorde de' piedi conducono la danza colle prescritte norme, cantando al suono di popolari istromenti a due a due alternativamente con moderata letizia mista di religioso senso questi due versi costantemente:

„ Skoči kolo, da skočimo,
Da se Bogu pomolimo. "

ai quali rispondono in coro tutti i ballerini: skoči kolo. *E perchè la casa a senso dei dettami della religione di Cristo è asilo della pace e come tale benedetta e sacrata dai ministri dell' altare, alle volte, in luogo di quei due versi cantano questi:*

„ Skoči kolo da skočimo
Da se k domu potežimo. "

Nel centro del cerchio, pel quale è guidata la danza festosa, vi è sempre un nappo empito di vino, che fra gli intervalli di riposo viene vuotato e riempito di buona voglia dai ballerini esibendo a partecipare libando agli astanti i più ragguardevoli. La cerimonia del nappo ricorda senza che oggi i danzatori lo sappiano, l' ara e la mistica cista, intorno alla quale danzavano negli antichi tempi i seguaci della religione di Jaco, nelle feste dionisiache. Il significato

Digitized by Google

religioso della poesia usata, il quale manifesta di animare e diriggere le menti dei dansatori all' adorazione del Dio vero, ci offre certa prova, che l' origine e la costumanza di questo ballo sia vetustissima nelle nostre contrade".

Druge igre pa kod Morlakah sve sastaju u objavljenju njihova hrabrenstva i hitrosti kako n. p. staviti se ko more više skakati, ko beržje doterčati more na odlučeno misto, komu je veća snaga u rukah za baciti težki kamen, koga prem hudno i dvignuti se mora iz zemlje i t. d. Ove igre obične su navlastito u dan svetačnji i mnokrat prid cerkvama uzderžuju se; i tako bave se svenhom, da njihova kripost ne oslabi se i ne smanjka im. Dobitnika vele puta časte okolostojeći privelikim vikanjem, općenim veseljem, gerljenjem i celivanjem, koja ne pristaju za puno vrimena.

Medju igram do sad pomenutim doisto uzderži pervi stališ kopljoigranje, i zato dostojno je da posobnim načinom ovde o njemu uzbesidimo. Ovi slavni običaj terčati na haklu, ostanak prednjih, nahodjaše se nije puno vrimena malo da ne po svoji Dalmatinskoj deržavi razprostranjen. Sad pa izvan Sinja nije ga viditi medju nama. Lipo ti ga ugledati! Ovdi ima veselja tad više neg igda. Kako ti nam lipi prizor raztvaraju u Sinju oni vridni kopljoigraoci, bogato odiveni, jašući na gospodskim konjima, terčeći kopljem i veselo

Digitized by Google

doigrajući! Ovdi kruna od slave neočkvernjena je kao kod starih gerkah, a pjesme naravno začete na nebo uznesivaju bez ikakvog povjetarca.

Kopljoigranje u Sinju uzderži se svakim načinom stara konjištva, i bi sastavljeno god. 1715 za uvekoviti uspomenu oslobodjenja od one tverdje, gdi juriš biaše učinila turska vojska su 40 tisućah vojnikah s odlukom stanovitom za pridobiti je i pliniti.

Nije izvanredno i bez naslade izvoditi ovdi ispis ove igre, koga upisao izversni Gosp. A. Katalinić na str. 154 svojih spomenah od dogadjajah u Dalmacii posli ukinutja Mletaćkog skupnovladanja.

Kopljoigraoci iz Sinja su ili iz Kotara, kim konj jest pribogato ukrasan, a haljine narodne s kalpakom na glavu, gdi zadivena vije se perjica od čapljice bile ili kita cvićah spletenih. Svakomu kopljoigraocu je *handjar* na bedrici, a u desnoj koplje. Svaki terči po tri puta na konju svim mahom put sverhe terčališta, gdi stoji jedan persten obisen. Onaj, koi terčeći veće nabadah na njemu učiniti srećno dostigne, kao dobitnik razglasen jest od skupa triuh sudacah za to uprav postavljenih, i dobiva dar. Ako po nesreći zgodi se, da u terk konjik izgubi mamuzu (ostrogu), perjicu, il ako mu što drugo padne, oli konju ako se odlipi podkova, prem da gdimudrago pogodi persten, nije mu za to dike i dara.

Digitized by Google

Otvor kopljoigranja evo ti kako zgadja se. — Pisaci blagovito obučeni i oružani dva po dva pridhode kopljoigraoce. U svakolitnih konjskih ervanjah svaki konjik ima jednog pišca, ali u vanrednih izvan pišca ima i kuma uredno nakitjena i dvorena. Netom su se pišaci isporedili, izadju tri čovika uz pored, jedan nosi štit, a druga dva s boka nose po jedan staroviti buzdohan. Posli ovog vodjen jest za ruku hitri gospodski konj, ukrasen s konjskim ruhom i svom konjskom napravom pribogatom, te za njim dva konjika, jedan mu podpomoćnik a drugi barjaktar. Za tim vojvoda od igre idje, i iz stranah su mu dva najstaria kopljoigraoca, i za njim proizhode svi drugi dva po dva. Čauš ti je najzadnji. Ovaj ti jaše samodrug, te kod njega je žitelska (politička) vlada, i dobro uredjenje od kopljoigranja.

Pod Mletačkim skupnovladanjem oredjen biaše svakolitni dar od 500 *librah* dalmatinskih t. j. 50 *florintah* u srebru: izvan toga biaše u običaj, da namisnik ove vlade u Sinju pozove na ručak gospodski kopljoigraoce; isti podkovnik okružni obdarivaše dobitnika sa malo lakatah od grimiza; a pomoćnik od kraine i svi serdari davaše mu i oni dare od ruha. Ali takvi darovi posli ukinutja Mletačkog skupnovladanja u vrime pervog Austrianskog vladanja i pod kraljevini talianskoj veće puta prominjivahu se.

N. V. Austrianskog Cesara Frana I podpuno

Digitized by Google

budući ostalo zadovoljno od ove igre (god. 1818), koju biahu mu izveli Sinjani na znak podložna priklona svoga, i koju onaj dragovoljno primio, hotio je ustanovititi ovu spomenu, odredivši, da litni dar od 100 *florintah* cesarske pjenèznice ima se dati onomu, koi bi obdulju odnio. Izvan toga cesarska blagodarnost obdarila je dobitnika od onog vanredna kopljoigranja Gosp. *Frana Tripalovića* s pobisernim perstenom.

Nu ne samo podpuno zadovoljna postala ova igra našemu Cesaru, ali s dragim sercem bi primljena i s većim veseljem ugledana od sadanjeg kralja Saksonskoga *Friderika*, kada god. 1838 za pervi put putovaše po Dalmacii. Njihovo veličanstvo podpuno zahvali svim Sinjanim, i u toj okolovštini još lipu uspomenu svoga blagodarstva izvoli ostaviti, dajući dobitniku kopljoigranja u dar dobnik zlatni s verugom od istog mida.

Zaglavjujem napokon s ričima glasovitog Gosp. *Petra Nisitea* našega domorodca (Dalm. god. II. b. 11) „ *A questo illustre ludo eseguito da scelti giovani di civile condizione, se non licè dare la celebrità degli olimpici giuochi, lo si può dire però per la desterità de' cavalieri e dei destrieri, per la varietà de' movimenti, e per la magnificenza della rappresentazione uno spettacolo, il quale Pindaro non isdegnerebbe di glorificarlo ed eternarlo col suo canto. Questo giuoco della Signana distinta gioventù, meriterebbe una par-*

Digitized by Google

ticolare pittoresca descrizione (a ko bolje od Gosp. Verdoljaka?); *ed io non me ne dispenserei, se non mi conoscessi insufficiente, anche perchè una sola volta la viddi e sono molti anni. Chi lo cantasse e scrivesse sarebbe largamente rimeritato dal lusto, che alla nostra patria ne ridonderebbe. I più eminenti personaggi, che il viddero, lo ammirarono* ". Napokon napomenuti ostaje mi, da ništa ne manje malo da ne sve zgor izvedene igre poradjaju mnogo zlih zgodah i nesrećah. Bolesti užežive mnokrat plesanja i igranja slide. U to Morlaki ne zovu ličnike, nu po sebi liče se. Prikoredno pitje rakie jest obično pervi dio likarski, ako pa zlo s time ne podje, onda iznova uzimlju s većim dilom rakie, u nju stavljajući ne malo papra, ili malo praha od puške, i to serknu. Poslie toga ukriju se dobro ako je tad zima. U litno vrime na tle prostiru se prid suncem, istom misle izbaviti se od zla. I tako za ozdraviti od groznice kašto ispiu času vina s paprom. Tiraju tverdine iz tila stavljajući veliki kamen na terbuh bolesnika, a kostobolje s tremjem plećah i s postavljenjem jedne stine ražarene i omotane s jednom kerpinom omočenom. Za iznova steći smaž služe se s kvasinom. Kad hoće izličiti rane posiečanja i očeperljenja uzmu gnjile žute. Njihovi seoski ličnici prem dobro znadu na misto postaviti kosti smieštane, i ukripiti i uznažiti ulupjene, i kerv s velikom hitrostju vade. U nekih

Digitized by Google

mistih napučenih nahodi se ličnik općeni, i Morlak dobrovoljno primlja likarie i liekarska uvježbanja. Izvan toga lako mora se kod ovog puka upaziti veli broj ljudih, koji dostignu najdulju starost s licem veselim i s hitrinom tila.

Smert i sprovod.

XIX.

Kad je koga Morlaka jako kinila bolest, odma mu se zove svestenika, da ga izpovidi i pričesti. Ti bogoljubni običaj tverdo uzderži se kod ovoga puka dobra i kriposna. Starešina pa od kuće išće svakojakim načinom i s kojomudragom tratnjom ugoditi bolesniku, i dati mu sve ono, što moglo bi olagati mu tugu smertnu. Na čas smertni oko postelje skupe se obično svi od kuće, i svom dušom mole Boga, da dobrovoljno primi ga u krilo svoje. Netom umro, s jednim glasom svi okolostojeći stanu plakati i jaukati, i s njimi slagaju svoje plače i jaukanja priatelji, koji po srići u kući se nahode. Tu govore: jaoh Božo (ili kako mu bude ime) moje gerdne rane! Jaoj ko će tvoga pusta konja jahati! Jaoj ko će tvoje haljine nositi! Jaoj ko će tvoje oružje pasati i t. d.

Obično mertvac po svu noć u kući ostaje, a rodbina, susidi i priatelji kupe se, da čine družbu, zašto misle, da kad bi oni merca ostavili sa-

Digitized by Google

ma bilo bi mu žao. Medju tim ima se naći kogod, ko umi štiti, i malo da ne svedjer tu imaju knjižetinu, koja straši i užiže razmnivu, čini napeti oberve, i uzmnaža učitanja. Ali za da družtvo prikloni uši k štivenju, i za da se ne pusti od sna pridobiti, serčaju svaki hip čašicu rakie, i kroz takvog štivenja i napijanja dodje zora. U to počimlju žalne pohodbe, gdi uz svakoj ima plača i jaukanja. Žene od rodbine kašto slože se s priateljicama i pjevaju s osmeroredcim stihovima pohvalu umerloga s dreselim glasom. U primorju paka dohode još, kao u rimska doba (*Festo*, *Nonio*, *Marcello*...), narikuše t. j. žene, koje za plaću plaču merca, nu i mnokrat naše narikuše čine i odviše, čeparljaju lice i tergaju kose

Ako mertvačko tilo se nahodi puno na daleko od cerkve, nose ga na ramena, a na susret im dohodi svešteník, potom kad se sastanu, uprave se k cerkvi. Pjevanje svešteníkovo i plač i jaukanje žensko zajedno podaju tako duboko i tužno zvečanje, da to moglo bi u zlovoljnost priokrenuti dušu najčistju i najveseliu. Tilesinu općenito omataju s bilim platnom.

Potle neg su pristali cerkovni načini, idu da ukopaju merca, i ovdi iznova ponavljaju se plači i jaukanja od sve rodbine. Žene tada pridaju mercu mnoga poručenja kako n. p. da pozdravi rodjake svoje te i te, i priatelje na drugi svit. Poslie toga sva zadružba vratja se kući, gdi biaše mer-

Digitized by Google

tvac, i primlja se pitja rakie. Kad pa zapadne sunce svi priatelji i poznanci umerloga noseći kruha, vina i smoka do potribe vratjaju se kući merca, i na njegovu uspomenu čine gozbu, odkle malo da ne svi piani otidu. Tu napijaju ovako „ za izpokoj duše brata (kako mu bude ime; ako li je žensko, a ono sestre) Bog da mu duši prosti “. A ostali za tim svi u glas poviču „ Bog da mu duši prosti “. Rišćani Morlaki, i kašto i katolici na znak svoje žalosti, puštjaju bradu, da im raste za nekoliko misecah, običaj, koi ima od istočnih stranah. Sva rodbina umerloga za jednu godinu nosi na glavu cernu kapu, a kogod na isti način čini omastiti i svoje haljine. Žene pokrivaju se cernim mahramama, i obukuju se u cerno. Za misec dana i malo više, kako ih veće kosi tuga oli manje, Morlakinje zajedno svojim prijateljicama često povratjaju se na grob umerloga, navlastito u dan svetačnji, gdi svim glasom plaču i jaukaju. Ako pa kadgod nemogu poći cić koje stvari, drugde umole merca, da im prosti, i kažu mu istinito uzrok. Ali ovi običaj, koi se nahodjaše i kod starih Rimljanah (Tibullo), počimlje pristavati. Morlakinje obično još nose kerstjene vode i oplakaju grob njihovih didovah. Mati za sinomi sestra za bratom tuguje kašto po dvi i po tri godine: kad je sama kod kuće ili kad izidje kud u polje, a ona tuži i nariče kao da pjeva. Dosta puta bi suza iz kamena udarila, kako

Digitized by Google

žalostivo mati nariče za sinom, ili sestra za bratom. U sadašnje vrime malo kad žena tuži za mužem i divojka isprošena za momkom.

Zagiava.

XX.

Evo koliko mogao sam pokupiti po narodnim knjigama od običajah Morlakah. Evo ti, predragi štioce, različnosti, koje ovi puk razlučuju od drugih narodah. Ove kad bi se dobro promatrale mogle bi zadovoljiti svakoga, i po sebi uzderžu bogastvo izversno prudnih dilovanjah, što trudno kašto mora se utražiti u dogodovštinah inih pukovah. Prem da je to tako, ništa manje Morlak od dneva do dneva za na misto tverdo i virno poderžati takovo pricinjeno blago, ohaja se svetoveće i postavlja u zabit njegove običaje, i koliko veće on opći po primorju i stanuje po gradovima kod Talianah, toliko manje bavi se o njima. I nebi htio da bude istinito ovo moje mnenje t. j. da na način napredovanja u bogastvo Morlak postupno izgubio bi ovo mnogocinjeno blago od njegovih običajah, koji deržeći ga u samoći, čine ga ništa ne manje izversna i iziskivana od inostranih narodah. Ali pitam ga s' ovom besidom slavnoga *Tomasea*, i zaglavjujem „Kada će, Bože, dospiti ovo ćoravo i neopako slidjenje

Digitized by Google

za tudjim običajim? Slavjani budimo bratjo najprije, ovo neka nam bude tilo naše, a druge stvari neka nam dodju izvana kano svarena hrana, od koje se što je najbolje s kervjom miša, a suvišak neostaje da ju šteti“.

Sverha.

Digitized by Google

KAZALO PREDMETAH.

Predgovor.	strani	5
I. *Istočenje Morlakah.*		8
II. *Imenoizlazje riči* Morlak.		13
III. *Ćudoredne kriposti Morlakah.*		15
IV. *Priateljstva i nepriateljstva.*		20
V. *Otmica.*		24
VI. *Bogoštovje.*		29
VII. *Svetkovine.*		33
VIII. *Učitanja.*		40
IX. *Badnjaci.*		44
X. *Vridnosti i zanati.*		47
XI. *Odića.*		55
XII. *Venčanja.*		59
XIII. *Prisobnosti i rodjenja.*		68
XIV. *Jeća i stvari domovne.*		70
XV. *Jezik.*		73
XVI. *Poslovice.*		80
XVII. *Spivanja i Pisništvo.*		91
XVIII. *Tanci i igre.*		101
XIX. *Smert i sprovod.*		110
XX. *Zaglava.*		113

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

J 16410

3186220923

Digitized by Google